

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

**ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ**

A.M.: 101220173010

Θέμα: «Η ιστορική διάσταση της γυναικείας εκπαίδευσης στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος και η εκπαίδευση θηλέων στη Μεσσηνία (1830- 1910)»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ευγενία Γιαννούλη
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Εκπαίδευση των Γυναικών στο Νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος

1.1. Ιστορική Αναδρομή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.....	7
1.2. Η κοινωνική θέση της γυναίκας	10
1.3. Αίτημα για γενική εκπαίδευση κατά την διάρκεια της επανάστασης.....	11
1.4. Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια στην εκπαίδευση θηλέων.....	13
1.5. Η Ίδρυση των πρώτων δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων θηλέων και η συνεκπαίδευση.....	15
1.6. Ο ρόλος των δυτικών ιεραπόστολων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.....	17

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Γυναικεία εκπαίδευση στην Οθωνική περίοδο 1833- 1836

2.1. Το ιστορικό πλαίσιο κατά την περίοδο της Βαυαροκρατίας	19
2.2. Οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις.....	19
2.3. Η Ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής εταιρείας (1836).....	23
2.4. Η ιδιωτική πρωτοβουλία.....	31
2.5. Η λειτουργία του Ανώτερο σχολείου των Κορασίων.....	35

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι εξελίξεις κατά την περίοδο 1861- 1910

3.1. Σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας.....	39
3.2. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία επεκτείνει το έργο της.....	40
3.3. Τα Παρθεναγωγεία.....	41
3.4. Οι μεταρρυθμίσεις του εκπαιδευτικού συστήματος.....	43

3.5. Η εκπαίδευση των κοριτσιών στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.....	49
3.6. Τα Παρθεναγωγεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	50
3.7. Κριτική στην εκπαίδευση των γυναικών.....	51
3.8. Η «διακοσμητική» μόρφωση των κοριτσιών και γυναίκες που συνέλαβαν στην αλλαγή.....	52

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Δημόσια μέση εκπαίδευση στην Μεσσηνία (1833- 1910)

4.1. Σχολεία στην Μεσσηνία κατά την Οθωνική περίοδο.....	55
4.2. Τα πρώτα σχολεία αρρένων και θηλέων.....	56
4.3. Η ίδρυση Παρθεναγωγείων στη Μεσσηνία.....	56
4.4. Η συμμετοχή των γυναικών στην εκπαίδευση.....	57
4.5. Η φοίτηση των κοριτσιών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση.....	59
4.6. Ίδρυση Αστικού σχολείου θηλέων υπό τη αιγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Καλαμάτα.....	60
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	63
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	64
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	68
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	70

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όσο και να προσπαθήσει κανείς να ωραιοποιήσει την εικόνα μιας ιστορικής περιόδου χάρη σε σποραδικά μόνο και αποσπασματικά γεγονότα, όπως αυτά προέκυψαν κυρίως κατά τη διάρκεια του νεοελληνικού διαφωτισμού και λίγο μετά, αυτή η προσπάθεια στο τέλος δεν ευοδώνεται και δε μπορεί να προκαλέσει συμπεράσματα διαφορετικά απ' αυτά που προκύπτουν αυτονόητα από μια γενική και αντικειμενική ιστορική θεώρηση. Η διαπίστωση αυτή έχει σχέση και με την εκπαίδευση ή την αγωγή των θηλέων, όπως λεγόταν τότε στους μετά την απελευθέρωση χρόνους, που ως συνέχεια των αντιλήψεων που επικρατούσαν στην ανδροκρατούμενη ελληνική κοινωνία από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας εις βάρος της γυναίκας, την καθιστούσαν εξαιρετικά δυσχερή και προβληματική. Η κοινωνία την αντιμετώπιζε ως κοινωνικά υποδεέστερη από τον άνδρα, καθώς δεν είχε τα ίδια δικαιώματα με αυτόν στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Δεν ήταν επιτρεπτή κι αμέτοχη κινδύνων η συμμετοχή και ο συγχρωτισμός της με το άλλο φύλο, γι' αυτό το λόγο, έπρεπε να αποφευχθεί στους εκπαιδευτικούς χώρους. Η γυναικεία εκπαίδευση δεν μπορεί να απομονωθεί από τις κυρίαρχες αντιλήψεις κάθε εποχής για τον κοινωνικό ρόλο και την κοινωνική θέση της γυναίκας. Στη χώρα μας, σε όλο τον 19^ο αιώνα, η πατριαρχική οικογένεια περιόριζε τη γυναίκα στο σπίτι και σε καθήκοντα που θεωρούνταν κατά αποκλειστικότητα γυναικεία. Η μη ένταξη της γυναίκας στη διαδικασία των παραγωγικών σχέσεων και οι απόψεις για τη γυναικεία φύση και τον γυναικείο περιορισμό προσδιόρισαν τις μορφές της εκπαίδευσης της, η οποία είχε συμβολική λειτουργία και αποτελούσε έναν παράγοντα ενισχυτικό της προίκας της. Στο άκρως αντίθετο βρισκόταν η εκπαίδευση των αντρών, η οποία είχε επαγγελματική και οικονομική λειτουργία και αποτελούσε το μέσο για την κατάκτηση του δημόσιου χώρου και τη δημιουργία ενός καλύτερου μέλλοντος. Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η οργάνωση της εκπαίδευσης παρουσιαζόταν ως πρωταρχικό καθήκον γιατί αποτελούσε εγγύηση για την ελευθερία και την πρόοδο. Γι' αυτό τον λόγο έπρεπε να καταπολεμηθούν οι προλήψεις, οι οποίες επιβίωναν από την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας και να γίνει πεποίθηση η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης και της ηθικής και χριστιανικής αγωγής των νέων αγοριών και κοριτσιών. Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός, δεν κατάφερε να ξεπεράσει τις παραδοσιακές πατριαρχικές αντιλήψεις και να συμπεριλάβει το γυναικείο φύλο στις βασικές του αρχές της ελευθερίας, της ισότητας, της ατομικής αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων. Συντήρησε την υποδεέστερη θέση των γυναικών, αποδίδοντας τα αίτια της γυναικείας υποτέλειας στη διαφορετική φύση και τον διαφορετικό προορισμό των γυναικών στη ζωή. Η εκπαίδευση των γυναικών έπρεπε να έχει

στόχο την ηθική συγκρότηση τους και την προετοιμασία τους για την αποτελεσματική άσκηση των μελλοντικών καθηκόντων τους στην οικογένεια και στον οίκο.

Συνοψίζοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέλαβαν με τον οποιοδήποτε τρόπο για την επιτυχή εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας. Όμως, συγκεκριμένα θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Αναπληρωτή Καθηγητή και επιβλέπων της Διπλωματικής μου εργασίας, κύριο Θανάση Χρήστου για τη συμβολή του στο ερευνητικό κομμάτι της εργασίας μου και του οποίου η υποστήριξη και η βοήθεια ήταν σημαντική και απαραίτητη καθ' όλη την διάρκεια της, καθώς και για τις υποδείξεις, την προθυμία του και τη συμπαράστασή του στη συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας.

Καλαμάτα, 2019

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όσο και να προσπαθήσει κανείς να ωραιοποιήσει την εικόνα μιας ιστορικής περιόδου χάρη σε σποραδικά μόνο και αποσπασματικά γεγονότα, όπως αυτά προέκυψαν κυρίως κατά τη διάρκεια του νεοελληνικού διαφωτισμού και λίγο μετά, αυτή η προσπάθεια στο τέλος δεν ευοδώνεται και δε μπορεί να αλλοιώσει την εικόνα και να προκαλέσει συμπεράσματα διαφορετικά απ' αυτά που προκύπτουν αυτονόητα από μια γενική και αντικειμενική ιστορική θεώρηση. Στα βιομηχανικά κράτη, η ελεύθερη, υποχρεωτική για όλους, πρωτοβάθμια εκπαίδευση υπήρξε ευρέως διαθέσιμη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ή τις αρχές του 20ου αιώνα, συνήθως, με ξεχωριστά σχολεία για αγόρια και κορίτσια. Όμως, η μέση εκπαίδευση, ειδικά στο ανώτερο επίπεδο, και σε μεγαλύτερο ποσοστό η ανώτερη εκπαίδευση, ήταν ανοικτή μόνο σε περιορισμένο αριθμό παιδιών της αντίστοιχης ηλικίας και συνήθως μόνο για αγόρια. Η διδασκαλία συχνά στόχευε στα παιδιά της ανώτερης τάξης, που τα οδηγούσε στην ανώτερη εκπαίδευση και στα παιδιά με λιγότερα οικονομικά και κοινωνικά πλεονεκτήματα, καθώς και εκείνα που διέμεναν σε αγροτικές περιοχές, τα οποία τα προετοίμαζε για την είσοδο τους στον κόσμο της εργασίας. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, ειδικά εκείνες που ήταν ακόμη υπό το αποικιακό καθεστώς, η πρόσβαση στην εκπαίδευση ήταν διαθέσιμη μόνο για μία μειονότητα αγοριών, ενώ ο αλφαριθμητισμός ήταν ο κανόνας.¹ Η θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία άρχισε να βελτιώνεται σταδιακά από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Μετά την τουρκική κατάκτηση, τα μοναστήρια και οι εκκλησίες ήταν τόποι όπου δίδασκαν οι μοναχοί και οι ιερείς σε λιγοστούς μαθητές ανάγνωση, γραφή, αριθμητική. Η γυναικεία εκπαίδευση, όπως και η εκπαίδευση γενικά είναι ένα φαινόμενο που βρίσκεται σε αιτιώδη σχέση με την εκάστοτε πραγματικότητα. Σε μια ανδροκρατική κοινωνία που η αρχή της ανάγεται στους προϊστορικούς ακόμη χρόνους το γυναικείο φύλο υποτιμήθηκε κοινωνικά και περιήλθε στην κατάσταση της δουλείας.² Το φύλο των μαθητών απασχόλησε από παλιά την εκπαιδευτική διαδικασία και αποτέλεσε πεδίο ιδεολογικών αντιπαραθέσεων.

Κατά την καποδιστριακή περίοδο, πρώτη προτεραιότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν η επέκταση, γενίκευση, και οργάνωση της στοιχειώδους εκπαίδευσης με τη λειτουργία μικτών αλληλοδιδακτικών σχολείων, τα οποία απέβλεπαν στην εθνική, θρησκευτική και κοινωνική αγωγή των νέων. Παράλληλα, έγινε αισθητή η ανάγκη για την εκπαίδευση των Ελληνίδων και διατυπώθηκαν απόψεις που υποστήριζαν ότι οι γυναίκες δεν έπρεπε να μείνουν

---

¹ Unesco, *50 Χρόνια για την εκπαίδευση*, 1999, σ. 14

² Α. Λαμπράκη - Παγανού, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σ. 17

στην αμάθεια γιατί από αυτές εξαρτιόταν η σωστή ανατροφή των παιδιών, η ευτυχία των ανδρών και η ευημερία της οικογένειας. Για να ανταποκριθούν λοιπόν καλύτερα στον κοινωνικό τους ρόλο, έπρεπε να γνωρίζουν τα στοιχειώδη γράμματα και συγχρόνως να αποκτήσουν μια ειδικότερη παιδεία, η οποία να καλλιεργεί τα «καθαρά και αυστηρά ήθη» και τις οικιακές αρετές που ταίριαζαν στις Ελληνίδες. Το 19^ο αιώνα επικρατούσε η άποψη του διαχωρισμού από νωρίς των ανδρικών και γυναικείων ρόλων εντός και εκτός σπιτιού, όπως και των διαφόρων δραστηριοτήτων που αναλαμβάνουν τα δύο φύλα. Η δυναμική αυτή της αντίληψης και οι αντίθετες προς αυτήν απόψεις βρέθηκαν στο επίκεντρο των παιδαγωγικών συζητήσεων και επηρέασαν την εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική. Η εκπαίδευση των κοριτσιών απασχόλησε του Έλληνες λόγιους και παιδαγωγούς, οι οποίοι υποστήριξαν θεωρητικά και στην πράξη, επηρεασμένοι από τις ιδέες των Ευρωπαίων διαφωτιστών παιδαγωγών. Καθοριστικό ωστόσο ρόλο έπαιξε στην εκπαίδευση των κοριτσιών η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Προσπαθώντας να καλύψει το κενό της Πολιτείας, υπήρξε ο σημαντικότερος φορέας παιδείας των γυναικών σε μια προσπάθεια φωτισμού και καλλιέργειας Ελληνίδων. Κάτι τέτοιο, ήταν εθνική ανάγκη για την εδραίωση της ελευθερίας, που με τόσο κόπο είχε κατακτηθεί.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Εκπαίδευση των Γυναικών στο Νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος

1.1. Ιστορική Αναδρομή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Στις τουρκοκρατούμενες περιοχές τα μοναστήρια και οι εκκλησίες λειτουργούν ως παιδευτικές εστίες, όπου μοναχοί και ιερείς διδάσκουν αριθμητική, ανάγνωση και γραφή. Τον 18^ο αιώνα οι κυριότεροι παράγοντες, που επιτάχυναν την πνευματική πρόοδο του ελληνισμού, το πνευματικό κίνημα του διαφωτισμού και οι ανακατατάξεις στην ελληνική κοινωνία, κυρίως με την μορφοποίηση μιας οικονομικά ισχυρής τάξης εμπόρων. Έτσι, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, κοινά σχολεία λειτουργούν σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο, για μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα. Αποτέλεσμα του φιλεκπαιδευτικού ζήλου των Ελλήνων και των προσπαθειών που καταβάλλουν οι Φαναριώτες, οι πλούσιοι έμποροι και οι φωτισμένοι ανώτεροι και ανώτατοι κληρικοί είναι να εξελιχθούν μερικά σχολεία σε αξιόλογες εστίες που προώθησαν σημαντικά την παιδεία³. Έτσι, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η ανάγκη των γραμμάτων και η πρόοδος έγινε αισθητή σε ολόκληρο πια τον ελληνισμό καθώς δημιουργήθηκε ένα ευνοϊκό κλίμα προς τα εκπαιδευτικά προγράμματα ως αποτέλεσμα του απόηχου των μηνυμάτων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αναπτύχθηκε γόνιμος προβληματισμός καθώς προέβαλε στον ελληνικό χώρο την ιδέα της Εθνικής Απελευθέρωσης με τις δυνάμεις του έθνους, τον σεβασμό στην αρχαία κληρονομιά αλλά και το πλησίασμα στη σύγχρονη επιστήμη, την κοινωνική ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη. Οι εκπρόσωποι συνιστούν και επιχειρούν σοβαρές αλλαγές στη μη θεσμοποιημένη και ενιαία βέβαια εκπαίδευση, επιδιώκοντας να δημιουργήσουν ένα σχολείο για τον λαό απαλλαγμένο από γραμματικό σχολαστικισμό, που θα αξιοποιεί την γλώσσα του λαού, θα στηρίζεται στην διδασκαλία και τη διάδοση των επιστημών και θα εφαρμόζει σύγχρονες παιδαγωγικές και διδακτικές μεθόδους.⁴

Κατά το τελευταίο διάστημα της Τουρκοκρατίας, αλλά πολύ περισσότερο μετά την ελληνική επανάσταση, δυτικοί ιεραπόστολοι, παπικοί και προτεστάντες, θα δημιουργήσουν σφύζουσες εστίες δράσης, τέλεια οργανωμένες, στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Οι «διαφωτιστές» αυτοί θα προωθήσουν τον εκ δυτικισμό του έθνους προσπαθώντας να

³ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα 1986, σ. 22

⁴ Σ. Μπουζάκης, *Πανόραμα Ιστορίας και Εκπαίδευσης- Όψεις και Απόψεις*, Αθήνα 2016, σ. 404

αναμορφώσουν την ελληνική κοινωνία κατά τα δυτικά πρότυπα. Ο αποτελεσματικότερος τρόπος πραγμάτωσης της προσπάθειας αυτής ήταν ο δρόμος της παιδείας.⁵

Η εκπαίδευση των αρρένων κατά την διάρκεια της μακράς περιόδου της Τουρκοκρατίας παρουσιάζεται ως προς την οργανωτική της δομή στατική. Η ανυπαρξία μιας κοινής εκπαιδευτικής βάσης εξαιτίας των αντικειμενικών δυσκολιών είχε σαν αποτέλεσμα, αρχικά την πολυμορφία και την ανισότητα ως προς την ποσότητα και την ποιότητα της διδασκόμενης ύλης, τη μέθοδο και τη χρονική διάρκεια της φοίτησης και την άνιση εκπαιδευτική κατανομή κατά γεωγραφικά διαμερίσματα.⁶ Η εκπαίδευση των αρρένων κατά την Τουρκοκρατία περιλάμβανε τη στοιχειώδη βαθμίδα με τα κοινά σχολεία, στα οποία διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή και στοιχεία γραμματικής και μια δεύτερη βαθμίδα, την ανώτερη, για όσους επρόκειτο να ασχοληθούν με τα εκκλησιαστικά αξιώματα και τις υπηρεσίες της Υψηλής Πύλης. Τέλος, η εκπαίδευση των θηλέων δεν απασχόλησε τους υπόδουλους Έλληνες. Υπάρχουν πληροφορίες ότι υπήρχαν λόγιες γυναίκες και ότι λειτούργησαν και σχολεία για τα κορίτσια στην Μυτιλήνη, το μοναστήρι της Μυρσινιώτισσας γύρω στο 1520- 1530⁷, στη Σμύρνη το 1724, στην Κωνσταντινούπολη το 1784 και 1822, στη Σιάτιστα 1796 και στα μοναστήρια καλογραιών.⁸ Επικρατεί επίσης η άποψη ότι στο μοναστήρι του Άγιου Ανδρέα, λειτούργησε και σχολείο για τις κοπέλες της περιοχής.⁹ Η μόνη παράδοση σχετικά με την εκπαίδευση των θηλέων που κληροδοτείται το 19^ο αιώνα στον ελληνικό χώρο είναι η «κατ' οίκον» εκπαίδευση για τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών. Αυτή ήταν η μόνη μορφή εκπαίδευσης που παρεχόταν στα κορίτσια, παράλληλα με μία εμβρυακή ιδιωτική εκπαίδευση σε ορισμένες περιοχές.¹⁰ Η ιδιωτική εκπαίδευση θα παρουσιάσει ιδιαίτερη άνθηση και εξάπλωση στα ιδιωτικά κέντρα της πατρίδας μας.

Ο χρόνος έναρξης της εκπαίδευσης των γυναικών στον ελληνόφωνο χώρο της οθωμανικής επικράτειας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια βάσει των αποτελεσμάτων της έως τώρα έρευνας. Μπορεί όμως να υποστηριχθεί ότι τα πρώτα σχολεία για κορίτσια πρέπει να λειτούργησαν στα τέλη του 18^{ου} –αρχές 19^{ου} αιώνα. Οι πρώτες συγκεκριμένες πληροφορίες για λειτουργία σχολείων θηλέων απαντούν μετά τα μέσα της 2^{ης}

⁵ Δ. Κανελλόπουλος, *Η Εκπαίδευση των γυναικών κατά τη Μετοθωνική περίοδο - Η Ίδρυση του Αρσακείου Πατρών και τα πρώτα βήματα του*(1892- 1902), Αθήνα 2006, σ. 15

⁶ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 34

⁷ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 29

⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 36

⁹ Φ. Φιλαδέλφους, *Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας από το 1400 μέχρι το 1800*, Αθήνα 1902, σ. 203

¹⁰ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 36

δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα. Τα σχολεία «των ιερών» ή «Των κοινών γραμμάτων», τα οποία είναι ελάχιστα, λειτουργούν σε σύνδεση με ενοριακούς ναούς ή γύρω από αυτούς στα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής ή σε μικρότερες πόλεις με μακρόχρονη εκπαιδευτική παράδοση και εμπορικές σχέσεις με τη Δύση.¹¹

Συμπερασματικά, η γυναικεία εκπαίδευση στην περίοδο της Τουρκοκρατίας υπήρξε σταθερά ανοδική. Η μάθηση που αρχικά ήταν προνόμιο των λίγων κοριτσιών που κατάγονταν από πλούσιες οικογένειες, γίνεται σιγά σιγά επιτακτική ανάγκη και των υπόλοιπων κοριτσιών. Η άμβλυνση όμως της φυλετικής διαφοράς θα επιτευχθεί τον 20^ο αιώνα, όταν θα έχει γεφυρωθεί σε μεγάλα ποσοστά το χάσμα που προκαλούν οι ταξικές διακρίσεις στον ανδρικό πληθυσμό.¹² Η ελληνική παιδεία κατά την οθωμανική περίοδο κινήθηκε μεταξύ βυζαντινής παράδοσης και νεοτερικότητας. Η μεγάλη αλλαγή φαίνεται να συντελείται τον 17ο αιώνα, όταν είχαν πια εκλείψει και τα τελευταία υπολείμματα της βυζαντινής παράδοσης και είχε αρχίσει να διαφαίνεται το καινούργιο. Οι ανερχόμενοι έμποροι και οι αυξανόμενοι λόγιοι θα παίξουν καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την αλλαγή. Η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού από τη δυτική Ευρώπη στον οθωμανικό χώρο θα αρχίσει να αποδίδει καρπούς στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και θα γνωρίσει θεαματική άνθιση λίγο πριν την έκρηξη της Επανάστασης. Πάνω σ' αυτήν τη γραμμική πορεία της παιδείας από τον 15ο αιώνα μέχρι το 1821 θα ενταχθούν τόσο η σκέψη των κατά καιρούς Ελλήνων λογίων, όσο και η εκπαιδευτική πρακτική των σχολείων. Διανόηση και σχολείο ήταν αλληλένδετα και περισσότερο από σήμερα συγκοινωνούντα δοχεία για την ελληνική κοινωνία της εποχής. Η οξύτητα των διαφωτιστικών ιδεών στο πολιτικό επίπεδο θα οδηγήσει σε μια αυξανόμενη, αν και αρκετά περιορισμένη ποσοτικά, μύηση ευρέων κοινωνικών ομάδων στην επαναστατική ιδέα και θα αποτελέσει τη βάση πάνω στην οποία θα στηριχθεί η συμμετοχή τους στην επαναστατική πράξη.¹³

¹¹ Κ. Δαλακούρα, Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η εκπαίδευση των γυναικών - Οι γυναίκες στην εκπαίδευση, Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18^{ος}- 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2015, σ. 41

¹² Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 37

¹³ Πυθεύς, «Η Ελληνική παιδεία κατά την οθωμανική περίοδο», 19/7/2018, διαθέσιμο στο: <http://www.chilonas.com>, ημερομηνία προσπέλασης: 15/9/2019

1.2. Η κοινωνική θέση της γυναίκας

Η πατριαρχική οικογένεια περιόρισε την γυναίκα να μένει φυλακισμένη στους τοίχους του σπιτιού της, προσηλωμένη σε καθήκοντα που χαρακτηρίστηκαν αποκλειστικά γυναικεία, όπως είναι η μέριμνα για το νοικοκυριό και την οικογένεια. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μια οργανωμένη εκπαίδευση των κοριτσιών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η γυναικεία εκπαίδευση θεωρήθηκε περιθωριακό κοινωνικό γεγονός καθώς η σκοπιμότητα της εκπαίδευσης των κοριτσιών περιορίζεται στην βελτίωση του ρόλου της γυναίκας ως θυγατέρας, συζύγου, μητέρας και οικονόμου. Αντίθετα, το ανδρικό φύλο έπρεπε να λάβει τα εφόδια μέσω μιας κατάλληλης παιδείας καθώς ήταν προορισμένο για τον δρόμο της δουλειάς, της γνώσης, της δημιουργίας.¹⁴ Η Ελληνίδα ζούσε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας εντελώς απομονωμένη από κοινωνική άποψη. Η υφαντική και το κέντημα αποτελούσαν την βασική απασχόληση αλλά και την καλλιτεχνική παιδεία των κοριτσιών. Στην πορεία όμως αυτό διαφοροποιείται σε μικρό βαθμό. Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα αρχίζει και στον υπόδουλο ελληνισμό η εμπορική ακμή που έχει ανυψώσει ήδη τον ελληνισμό του εξωτερικού. Η οικονομική άνεση που εξασφάλισαν με το εμπόριο πολλές οικογένειες, έδωσε την δυνατότητα για ταξίδια στη Δύση, ταξίδια όπου οι γυναίκες και οι κοπέλες έρχονταν σε επαφή με τα ήθη και τα έθιμα των δυτικών χωρών και μάθαιναν ξένες γλώσσες.¹⁵ Αυτή η είδους επαφή που αναπτύχθηκε επηρέασε σημαντικά τον τρόπο ζωής και τις συνήθειες των Ελλήνων.

Ειδική φροντίδα για την μόρφωση των κοριτσιών υπάρχει στην εποχή αυτή μόνο σε ορισμένες κοινωνικές τάξεις, των πλούσιων εμπόρων και κυρίως των Φαναριωτών η εκπαίδευση των οποίων διαμορφώνεται κάτω από εντελώς ειδικές συνθήκες. Την ευθύνη για τη μόρφωση των κοριτσιών αυτών αναλαμβάνουν οι οικοδιδάσκαλοι.¹⁶ Η γνώση ως όργανο εξουσίας ανήκε παραδοσιακά στις ανώτερες τάξεις με έντονα διακριτική κατανομή ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες.

---

¹⁴ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 19- 20

¹⁵ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 24

¹⁶ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 25

1.3. Αίτημα για γενική εκπαίδευση κατά την διάρκεια της επανάστασης

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, γνωστοί Έλληνες παιδαγωγοί, επηρεασμένοι από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, υποστηρίζουν στο επίπεδο της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας την άμεση σχέση σχολείου και κοινωνίας και προτείνουν ως αναγκαία την εκπαίδευση τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών, διαφοροποιημένη όμως ως προς το σκοπό της οργάνωσής της.¹⁷ Στα χρόνια του Αγώνα η εκπαίδευση των κοριτσιών αποτέλεσε βασική φροντίδα του έθνους. Υπήρξε μεγάλη μέριμνα κατά την διάρκεια της Επανάστασης, καθώς και στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους. Το κυρίαρχο μήνυμα που διατρέχει όλα τα κείμενα των επαναστατικών ετών είναι ότι η ηθική πρόοδος, η οποία είναι αποτέλεσμα της παιδείας, θα δημιουργήσει στο ανεξάρτητο μελλοντικό κράτος, ανθρώπους καλούς και ελεύθερους. Μια τέτοια αντίληψη οδηγεί λογικά στη διατύπωση του αιτήματος για την εξάπλωση της παιδείας και στα δύο φύλα με τη διακήρυξη της Πελοποννησιακής Γερουσίας στις 27 Απριλίου 1822: *«Μην αμελήσετε την παιδείαν των αγαπητών σας τέκνων αρρένων τε και θηλέων, μη αγωνίζεσθε δια να τους αφήσετε κληρονομίαν χρημάτων.....»*, θέση ήδη εκφρασμένη εν μέρει από τον Ρήγα και τον Κοραή.¹⁸ Ανήγγειλε την ίδρυση «δημόσιου» σχολείου στην Τρίπολη. Στη σχετική προκήρυξη της διαφαίνονται και οι σκοποί της: *«Εύκολον είναι, αδελφοί, να συμπεράνητε όλα τα αγαθά, όσα αναγκαίως επιφέρει η παιδεία εις τας πολιτικάς κοινωνίας, αρκεί μόνον να κάμετε μικράν σύγκρισιν των πεπολιτισμένων εθνών της Ευρώπης με τα πανάθλια της Ασίας ανδράποδα δια να γνωρίσητε πραγματικώς την αλήθειαν»*.¹⁹ Τέλος, η Πελοποννησιακή Γερουσία είχε κάποιες βασικές αρχές έστω και αν δεν τις βρίσκουμε να επαναλαμβάνονται στα μεταγενέστερα κείμενα. Πρώτα είναι η πίστη πως η εκπαίδευση πρέπει να μην περιορίζεται μόνο στα αγόρια, αλλά οφείλεται εξίσου και στα κορίτσια. Δεύτερη αρχή, πως η εκπαίδευση θα προσφέρει δωρεάν από την πολιτεία.²⁰ Και τα δύο θέματα έδωσαν αφορμή για πολλές συζητήσεις σε όλον τον κόσμο και πέρασαν πολλές δεκαετίες ώσπου οι αρχές τις οποίες εκφράζουν να γίνουν γενικότερα παραδεκτές.

Είναι γεγονός πως η Πελοποννησιακή Γερουσία το 1822, όσο και η Εθνοσυνέλευση το 1823 ανάμεσα στα θέματα της γενικής πολιτικής ορίζουν και τη μέθοδο διδασκαλίας την

¹⁷ Κ. Δαλακούρα, Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 40

¹⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 56

¹⁹ Β. Α. Δασκαλάκης, *Τα Περί Παιδείας, Κείμενα- Πηγαί της Ελληνικής Επανάστασεως, Προκήρυξη της 27 Απριλίου 1822*, Αθήνα 1968, σ. 30

²⁰ Β. Α. Δασκαλάκης, ό. π., σ. 29

αλληλοδιδασκτική. Στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα από την Αμερική ως την Ρωσία, με κέντρα την Γαλλία και την Αγγλία πίστευαν πως η αλληλοδιδασκτική θα είναι η λύση σε όλα τα προβλήματα.²¹

Το 1824- 1825 τα ‘‘Ελληνικά Χρονικά’’ τονίζουν επίμονα τη σημασία που έχει η εκπαίδευση για την διατήρηση της ελευθερίας σε όλες τις μορφές καθώς και διορίζεται μία επιτροπή προκειμένου να συνταχθεί ένα σχέδιο σύμφωνα με το οποίο θα γινόταν η οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος.²²

Το 1825 ιδρύεται το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο από την Φιλόμουσο Εταιρεία, όπου είναι το πρώτο σχολείο για κορίτσια. Η ίδρυση του σχολείου αυτού αποτελεί ένα αξιοσημείωτο γεγονός, γιατί έχουμε τόσο νωρίς ένα παράδειγμα ξεχωριστής φροντίδας, για την μόρφωση των κοριτσιών. Με την ίδρυση του σχολείου από την Φιλόμουσο εταιρεία, λειτούργησαν στην Αθήνα δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία, ένα αρρένων με δάσκαλο τον Συνέσιο και ένα θηλέων με δάσκαλο τον Νικητόπουλο.²³ Το σχολείο αποκαλείται και «σχολείο του Παρθενώνος» ή «Παρθεναγωγείο Αθηνών²⁴», γιατί λειτούργησε στα ερείπια του Παρθενώνα στην Ακρόπολη. Έχει ξεχωριστή σημασία για την ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης, όχι μόνο γιατί είναι το πρώτο οργανωμένο σχολείο μετά την επανάσταση, αλλά και για τον τρόπο που το οργάνωσε ο Νικητόπουλος, ο οποίος ήταν μία ισχυρή φυσιογνωμία, φιλελεύθερος ιερέας και δάσκαλος.²⁵ Ο Νικητόπουλος συνδύασε την λειτουργία του αλληλοδιδασκτικού με μία δημοκρατική σύλληψη της αγωγής. Ο σκοπός του σχολείου ήταν η προετοιμασία «καλών πολιτών».²⁶ Τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν η ανάγνωση, η γραφή, η Αγία γραφή και η αριθμητική τα οποία είχαν συνταχθεί όλα από τον Νικητόπουλο στην ομιλούμενη γλώσσα. Το Παρθεναγωγείο λειτούργησε μόνο έναν χρόνο έως το 1826. Η λειτουργία διακόπηκε λόγω κατάληψης της πόλης από του Τούρκους.²⁷

Στα χρόνια λοιπόν του αγώνα με την ίδρυση του Παρθεναγωγείου από την Φιλόμουσο Εταιρεία εκφράζεται από την μια πλευρά κάποιο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των κοριτσιών, που εντάσσεται στο αίτημα για γενική παιδεία, και από την άλλη εγκαινιάζονται οι στενοί δεσμοί που πρόκειται να αναπτυχθούν ανάμεσα στην γυναικεία εκπαίδευση και στις Εταιρείες και Συλλόγους στην Ελεύθερη Ελλάδα. Απέναντι στην αδιαφορία για μια

²¹ Β. Α. Δασκαλάκης, ό. π., σ. 29

²² Θ. Νιάρχος, *Η Ελλάδα του 1821, Δεκαεπτά κείμενα για την αφύπνιση του λαού*, Αθήνα 2016, σ. 91

²³ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 58

²⁴ *Εφημερίς των Αθηνών*, 1 Φεβρουαρίου 1826, αρ. 15, σ. 81

²⁵ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 42

²⁶ *Εφημερίς των Αθηνών*, ό. π., σ. 108

²⁷ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 42

επιμελημένη και ανώτερη εκπαίδευση για τα κορίτσια θα αντιπαραταχθεί η δραστηριότητα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με τις ανάλογες επιπτώσεις στη μορφή και την ποιότητά της.²⁸ Την ίδια εποχή εκτός από το πρώτο σχολείο θηλέων, υπάρχει και ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ιδιωτικών σχολείων που λειτουργούν κατά κύριο λόγο στα νησιά: στα Κύθηρα, στη Σύρο και στη Νάξο.

1.4. Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια στην εκπαίδευση θηλέων

Τον Ιανουάριο του 1828 φτάνει πρώτα στο Ναύπλιο και ύστερα στην Αίγινα, ο πρώτος κυβερνήτης, ο Ιωάννης Καποδίστριας. Την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο λαός είναι εύκολο να την φανταστούμε μετά από την δουλεία και τον απελευθερωτικό αγώνα. Η καποδιστριακή περίοδος τόσο στο θεσμικό όσο και στο οργανωτικό πεδίο της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ως πρόθεση αλλά και ως προσπάθεια, έστω ανολοκλήρωτη εξαιτίας του θανάτου του. Με την οργανωμένη από το κράτος εκπαίδευση επιδιώκεται να προαχθεί κυρίως η υποδομή της παιδείας του λαού και να εξασφαλισθούν ορισμένες τουλάχιστον προϋποθέσεις στελέχωσης της κρατικής μηχανής, κοινωνικής συνοχής και επίτευξης της προόδου.²⁹ Η σχολική μάθηση ερχόταν να καλύψει κενά και δυσαρμονίες της φυσικής μάθησης σε δύσκολες περιστάσεις, όπως εκείνες της Τουρκοκρατίας και του Επαναστατικού Αγώνα. Οι επιλογές της καποδιστριακής εκπαιδευτικής πολιτικής, οι οποίες είναι στραμμένες στην γενίκευση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και στη στερέωση του δημόσιου σχολικού δικτύου καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την κρατική αντίληψη, που απηχεί την ευρωπαϊκή πραγματικότητα.

Οι προσανατολισμοί της εκπαίδευσης θα διαφοροποιηθούν ριζικά με την έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος εκλεγμένος από την Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζηνίας, με στήριγμα το ρωσικό κόμμα³⁰ θα επιφέρει αλλαγές στο εκπαιδευτικό τοπίο. Η δημιουργία πολιτών που να μπορούν να κάνουν καλή χρήση της ελευθερίας και των δικαιωμάτων τους, να σχηματίζουν προσωπική γνώμη για τα γενικά συμφέροντα και να μη παρασύρονται από τους δημαγωγούς, αποκαλύπτει τις προθέσεις και τους σκοπούς του πολιτικού Καποδίστρια, που

²⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 58

²⁹ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο, Διοικητική Οργάνωση και Εκπαιδευτική λειτουργία*, Αθήνα 1999, σ. 121

³⁰ Σ. Μπουζάκης, *Πανόραμα Ιστορίας και Εκπαίδευσης- Όψεις και Απόψεις*, σ. 40

θεωρεί την παιδεία ως κατασταλτικό μέσο για την αποτροπή δυσάρεστων κοινωνικών ζυμώσεων και αναστατώσεων και ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης.³¹ Στόχος του Καποδίστρια ήταν να δημιουργηθεί μία εκπαιδευτική πολιτική, με μέθοδο διδασκαλίας την αλληλοδιδασκτική. Ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη μόρφωση της γυναίκας. Παρόλο που η πρόθεσή του και των συνεργατών του ήταν η συνεκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών, εντούτοις η φοίτηση των κοριτσιών σε μεικτά σχολεία ήταν μικρή και σποραδική με εξαίρεση το σχολείο της Τήνου, όπου το 34% του μαθητικού δυναμικού ήταν κορίτσια.³²

Από τις πρώτες ημέρες της διακυβέρνησής του θέτει σε ενέργεια τις σκέψεις του και επικεντρώνει την εκπαιδευτική του πολιτική στην προσπάθεια θεμελίωσης μιας στοιχειώδους εκπαίδευσης: ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, για όλο τον λαό καθώς και μιας επαγγελματικής εκπαίδευσης, όπου τα παιδιά θα μπορούσαν να αποκτήσουν δεξιότητες για την άσκηση ενός βιοποριστικού επαγγέλματος. Μάλιστα, παράλειψη να μην αναφερθώ πως προβλεπόταν η παροχή μικρού χρηματικού κεφαλαίου βοηθητικά για τις πρώτες δυσκολίες της άσκησης του επαγγέλματος.³³

Τα γενικά στατιστικά στοιχεία και οι απόψεις που επικρατούν για την επιφυλακτική θέση της κοινωνίας απέναντι στην εκπαίδευση των κοριτσιών, είναι οι σημαντικότερες αιτίες για την ασάφεια που επικρατεί σχετικά με την πραγματική κατάσταση της γυναικείας εκπαίδευσης στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση. Η ασάφεια αυτή ξεδιαλύνεται με τις αναλυτικές εκθέσεις των έκτακτων επιτροπών, των προσωρινών διοικητών και επιθεωρητών που δείχνουν ότι στον αριθμό των σχολείων συμπεριλαμβάνονται και μερικά σχολεία θηλέων και ότι στον συνολικό αριθμό των μαθητών υπάρχει και ένα ποσοστό μαθητριών. Στα κείμενα των εκθέσεων υπάρχουν ονομαστικοί κατάλογοι, όπου αποκαλύπτεται ότι σε ορισμένα σχολεία φοιτούσαν από το 1828 μαζί με τους μαθητές και μαθήτριες.³⁴ Στηριζόμενοι σε αυτές τις πληροφορίες γίνεται εύκολα αντιληπτό πως από τα χρόνια του Καποδίστρια αρχίζει να αναπτύσσεται η γυναικεία εκπαίδευση στην χώρα μας, αφού από τότε συναντάμε στα σχολεία πέρα από την ύπαρξη αγοριών και κοριτσιών. Ο Καποδίστριας αποδέχτηκε το καθεστώς που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ήδη από την Επανάσταση και επέτρεψε την συνέχιση της

³¹ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 61

³² Ι. Σολομών, *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο - Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, Αθήνα 1992, σ. 113-114

³³ Ιστορία του ελληνικού έθνους, *Η ελληνική Επανάσταση 1821- 1830*, Αθήνα 2000, τ. 12, σ. 589

³⁴ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 47

λειτουργίας των μεικτών σχολείων. Παράλληλα υποστήριξε στον βαθμό που ήταν εφικτό, εξαιτίας των οικονομικών δυσχαιρών και την λειτουργία σχολείων για κορίτσια.

1.5. Η Ίδρυση των πρώτων δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων θηλέων και η συνεκπαίδευση

Παράλληλα με την μεικτή φοίτηση λειτούργησαν και σχολεία μόνο για κορίτσια στην Αθήνα, στην Ερμούπολη, στο Ναύπλιο, στην Αίγινα, στο Άργος και στην Σύρο. Τα σχολεία αυτά θα μπορούσαν να καταταχθούν σε δύο κατηγορίες: στα ελεγχόμενα από το κράτος και στα σχολεία κοινοτικής ή ιδιωτικής πρωτοβουλίας.³⁵ Η ίδρυση των παρθεναγωγείων αυτών στις ηπειρωτικές πόλεις ήταν αποτέλεσμα των καινούριων νοοτροπιών που επικράτησαν μετά την εκεί προσέλευση προσφύγων από τις περιοχές του ελληνισμού που παρέμειναν υπό τον Τουρκικό ζυγό αλλά και Ελλήνων από τις παροικίες του εξωτερικού. Ο Καποδίστριας σε συνεργασία με την Επιτροπή για θέματα παιδείας φρόντισαν κατά το δυνατόν για τον υλικοτεχνικό εξοπλισμό των σχολών και την έκδοση διαταγμάτων για τη σωστή οργάνωση και λειτουργία τους

Στο Ναύπλιο το 1828 λειτούργησε η αλληλοδιδασκτική Γυναικεία Σχολή Ναυπλίου με δασκάλα την Ελένη Δανέζη. Σκοπός της σχολής αυτής είναι η εκπαίδευση των θηλέων. Παρά την μεγάλη αισιοδοξία τα πράγματα δεν πήγαν όπως τα περίμεναν. Αν και η σχολή αυτή διατηρήθηκε και τα επόμενα χρόνια της καποδιστριακής περιόδου, ο αριθμός των κοριτσιών αντί να αυξηθεί, μειώθηκε. Τον Δεκέμβριο του 1830 στο σχολείο φοιτούν μόλις 25 μαθήτριες.³⁶ Τον Μάρτιο του 1830 ιδρύθηκε το πρώτο δημόσιο σχολείο θηλέων στην Αίγινα με την συνδρομή της δούκισσας της Πλακεντίας. Στην συνέχεια ανέλαβαν την χρηματική συνδρομή ο Μουστοξύδης και ο Καποδίστριας. Η λειτουργία του διακόπηκε στις 30 Απριλίου 1833.³⁷

Αναμφισβήτητα, από τα χρόνια του Καποδίστρια αρχίζει να αναπτύσσεται η γυναικεία εκπαίδευση στην χώρα μας, αφού από τότε συναντούμε στα σχολεία των αγοριών και τις πρώτες μαθήτριες, ενώ παράλληλα λειτουργούν ξεχωριστά σχολεία κοριτσιών σε ορισμένες πόλεις. Τα ποσοστά των μαθητριών που φοιτούν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία των αγοριών

³⁵ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 77

³⁶ ΓΑΚ, Υπ. Παιδείας, Φ. 34, 1830

³⁷ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 79

είναι σχετικά μικρά, αλλά αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα αν αναλογιστούμε ότι βρισκόμαστε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και οι συνθήκες που επικρατούν στην χώρα μας είναι μετά την απελευθέρωση.³⁸ Η συνεκπαίδευση επικρατεί σε μεγάλο αριθμό σχολείων.

Τα οικοδιδασκαλεία των κοριτσιών ήταν μία υπόθεση που αφορούσε όπως ανέφερα και παραπάνω στην ανώτερη εύπορη τάξη και σίγουρα δεν μπορούσε να δώσει μεγάλη σημασία την προκειμένη περίοδο στην μόρφωση των κοριτσιών. Η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών φαίνεται ότι ήταν μια τακτική που ακολουθήθηκε συχνά, επειδή η δυσπραγία δεν επέτρεπε την ίδρυση σχολείων θηλέων, παρ' όλο που αυτή φαίνεται να ήταν μάλλον η πρόθεση του Καποδίστρια και των επιτελών του.³⁹ Σκοπός της γυναικείας εκπαίδευσης ήταν να περιοριστεί η αμάθεια των κοριτσιών, χωρίς να αμφισβητηθεί η διαφοροποίηση των δύο φύλων, δεδομένου ότι δίνουν έμφαση στην οικιακή ευδαιμονία και στην μητρότητα. Η διαφοροποίηση στον εκπαιδευτικό προσανατολισμό των κοριτσιών είναι δεδομένη. Γι' αυτό άλλωστε και η συνεκπαίδευση μέσα σε αυτό το ιδεολογικό κλίμα και κοινωνικό πλαίσιο υποχωρεί.⁴⁰

Στην θεμελίωση και ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Ελλάδα ο ρόλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας αποδεικνύεται πρωταγωνιστικός. Η νοοτροπία της εποχής ωθούσε τους γονείς, να στέλνουν τις κόρες τους σε αμιγή αλληλοδιδασκτικά θηλέων ώστε να αποφεύγεται ο συγχρωτισμός με το άλλο φύλο και να διαπαιδαγωγούνται απερίσπαστα. Πόλεις στις οποίες δημιουργήθηκαν τέτοιου είδους σχολεία είναι η Αργολίδα, η Αθήνα καθώς και τα νησιά Σύρος Τήνος, αλλά και σε μερικά άλλα νησιά των Κυκλάδων. Ο λόγος της εστίασης στα συγκεκριμένα μέρη οφείλεται είτε γιατί είναι σημεία εμπορικής κίνησης, συνάντησης πολιτιστικών ρευμάτων και παραδοσιακοί χώροι ύπαρξης ετερόδοξων θρησκευτικών κοινοτήτων ιεραποστολικής δράσης. Στα νησιά η θέση των γυναικών είναι διαφορετική, αφού κατευθύνουν τις ναυτικές οικογένειες και αναπληρούν την έλλειψη του πατέρα. Ιδιωτικού χαρακτήρα σχολές κοριτσιών είναι της Ελ. Δανέζη με σαφείς επτανησιακές επιρροές, στο Ναύπλιο, της Μαρίας Παπαχατζή Π. Φανδρίδη στο Άργος, το Παρθεναγωγείο του Κρανιδίου, ενώ σχολείο αποκλειστικά προσανατολισμού είναι η Αλληλοδιδασκτική Σχολή των Κρητικών προσφύγων στην Πρόνοια του Ναυπλίου.⁴¹ Στην Αίγινα η Sophie de Brbois, duchesse de

³⁸ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 54

³⁹ Χ. Μπαμπούνης, ό. π., σ. 232

⁴⁰ Χ. Μπαμπούνης, ό. π., σ. 233

⁴¹ Χ. Μπαμπούνης, ό. π., σ. 234

Plaisanse ίδρυσε το 1830 αλληλοδιδασκτικό θηλέων, στο οποίο σύντομα άλλαξε ο φορέας λειτουργίας του και έγινε δημόσιο.

1.6. Ο ρόλος των δυτικών ιεραπόστολων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος

Το ζήτημα των προσηλυτιστικών διαθέσεων του Προτεσταντισμού στην ορθόδοξη Ανατολή χρονολογείται από το 16^ο αιώνα.⁴² Μετά την Επανάσταση του 1821 προτεστάντες ιεραπόστολοι, ερχόμενοι κατά κύριο λόγο από Αμερική και Αγγλία, θα βρουν στον ελληνικό χώρο την κρίσιμη αυτή χρονική περίοδο ένα γόνιμο πεδίο για πλούσια και αποδοτική δραστηριότητα. Ένας βασικός στόχος των ιεραπόστολων είναι η ίδρυση σχολείων και η λειτουργία τυπογραφείου για τη διάδοση των διδαγμάτων της Προτεσταντικής Εκκλησίας στην Ελλάδα.⁴³ Τα περισσότερα σχολεία ιδρύθηκαν από ιεραποστολές της Αγγλικανικής Εκκλησίας με κέντρο την Μάλτα και ο στόχος ήταν ο προσηλυτισμός των ελληνοπαίδων. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν αρκούσαν στην οικονομική και πολεμική ισχύ, αλλά ξόδευαν αφειδώς σημαντικά χρηματικά ποσά για την ενίσχυση των ιεραποστολών τους, έχοντας ως στόχο το χρησιμοθηρικό διεθνισμό της γλώσσας τους και τη διάδοση της παιδείας τους σε άλλες χώρες.⁴⁴ Σχημάτισαν σύντομα την πεποίθηση ότι οι συνθήκες ευνοούσαν τη λειτουργία σχολείων υπό την άμεση διεύθυνση τους, με απώτερο σκοπό την στήριξη της παρουσίας τους στην Ελλάδα και συνήθως την διάδοση του δόγματός τους. Η διείσδυση του προτεσταντικού στοιχείου θα συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια, και στην καποδιστριακή αλλά και στην οθωνική περίοδο, και τα σχολεία των ιεραπόστολων θα ριζώσουν και αποτελέσουν μια ισχυρή παρουσία στην ζωή του νέου ελληνικού κράτους. Ο Καποδίστριας επέτρεψε να λειτουργήσουν τα σχολεία τους αν και ήταν επιφυλακτικός. Χωρίς να αποτρέπει την ίδρυση σχολείων, επιχειρούσε με τους στενούς συνεργάτες τους να αξιολογήσει τις κινήσεις τους και να πράττει ακολούθως. Οι Μισσιονάριοι απέδιδαν την συμπεριφορά του κυβερνήτη στο φιλορωσισμό του παραβλέποντας την βαθιά ορθόδοξη θρησκευτικότητα του. Αποδέχτηκε την αίτηση του L. Κορκ για ίδρυση σχολείου στο νεοσύστατο κράτος, όμως απαίτησε να εγκατασταθεί η έδρα

⁴² Χ. Μπαμπούνης, ό. π., σ. 236

⁴³ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 215

⁴⁴ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 16

της κυβέρνησης στην Αίγινα. Κι αυτό γιατί ήθελε να γίνει άμεση εποπτεία και έλεγχος της όλης προσπάθειας, ενώ παράλληλα ήθελε να εμφανίζεται φιλικός προς τους δυτικούς. Με την ίδρυση σχολείων οι Μισσιονάριοι εξασφάλισαν μονιμότερη και δυναμικότερη παρουσία στην Ελλάδα. Μέσω της εκπαίδευσης κατάφεραν να παραμένουν δια βίου στις συνειδήσεις των μαθητών τους ως φίλοι και καθοδηγητές. Επιπλέον, μέσα από τα σχολεία γινόταν ευκολότερη η πρόσβαση στο οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Στην πραγματικότητα, οι ιεραπόστολοι εκμεταλλεύτηκαν στο μέγιστο βαθμό την άσχημη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η χώρα. Έτσι προσπάθησαν να περάσουν το δικό τους μήνυμα και να μπορέσουν να επικρατήσουν.⁴⁵

Οι Μισσιονάριοι χωρίς να αγνοήσουν την εκπαίδευση των αγοριών στράφηκαν περισσότερο στην εκπαίδευση των κοριτσιών. Επειδή εντόπισαν την ύπαρξη κενού, θεώρησαν ότι η γυναικεία ευαισθησία θα ήταν περισσότερο ευάλωτη στο κήρυγμά τους. Μέσα από τα κορίτσια, τα οποία ήταν ο εύκολος στόχος, κατάφεραν να εξυπηρετηθεί η στρατηγική τους καλύτερα.⁴⁶ Τα σχολεία θηλέων αναλαμβάνουν συνήθως οι σύζυγοι των Μισσιοναρίων. Ήδη από το 1827 είχε ιδρυθεί στη Σύρο σχολή θηλέων υπό την διεύθυνση του Krock. Εκτός από την Αθήνα και την Σύρο, σχολεία ιδρύθηκαν στα Επτάνησα, στον Πόρο και στο Λιμένιο Σπάρτης. Στην Πάτρα, αναπτύσσουν εκπαιδευτική δραστηριότητα οι Βαπτιστές Μισσιονάριοι. Την εκπαίδευση των κοριτσιών συνιστούσε ένθερμα από το 1825 ο Αδαμάντιος Κοραΐς υποστηρίζοντας πως: «και οι άνδρες και οι γυναίκες επίσης πρέπει να παιδεύονται την παιδείαν ταύτην χωρίς πρόφασιν καμμίαν».⁴⁷ Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των ιεραπόστολων συνδέθηκε στενά με την εκπαίδευση των θηλέων στην Ελλάδα και κατέληξε στην δημιουργία δύο ισχυρών παιδευτικών κέντρων, του Παιδαγωγείου Kildner στην Ερμούπολη και της σχολής Hill στην Αθήνα. Στα δύο αυτά εκπαιδευτικά κέντρα δεν λειτούργησαν μόνο τμήματα για την προσχολική αγωγή και τη στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά και ένας ανώτερος κύκλος μαθημάτων, που αποτέλεσε το πρώτο φυτώριο για τη δημιουργία διδασκαλισσών.⁴⁸

Η επιλογή του γυναικείου πληθυσμού από τους ιεραπόστολους για να περάσουν τα ξενόφερτα πρότυπα λατρείας, εκπαίδευσης και ζωής καθώς και η αναφομοίωτη μίμηση ξένων προτύπων, αποτελεί την σοβαρότερη ιδεολογική διάσταση στην εκπαίδευση των θηλέων κατά την οθωνική περίοδο.

⁴⁵ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 16

⁴⁶ Χ. Μπαμπούνης, ό. π., σ. 237

⁴⁷ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 18

⁴⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 217

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Γυναικεία εκπαίδευση στην Οθωνική περίοδο 1833- 1836

2.1 Το ιστορικό πλαίσιο κατά την περίοδο της Βαυαροκρατίας

Μετά την δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια, του πρώτου που επιχείρησε τη θεσμική οργάνωση του ελληνικού κράτους, οι τρεις προστάτιδες δυνάμεις, θα επιβάλλουν την απόλυτη μοναρχία του Όθωνα, αφού νωρίτερα με την συνθήκη του Μαΐου του 1832 θα πετύχουν από την Πύλη την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους.⁴⁹ Οι πρώτες σοβαρές οργανωτικές προσπάθειες που ανελήφθησαν από τον Καποδίστρια στον χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης, θα ατονήσουν μετά την δολοφονία του. Ενάμισι περίπου μήνα μετά με διάταγμα της Αντιβασιλείας θα συσταθεί μια εξαμελής επιτροπή λογίων, προκειμένου να μελετήσει την υπάρχουσα κατάσταση και να υποβάλλει προτάσεις για τον «διοργανισμό των σχολείων».⁵⁰ Η Αντιβασιλεία με μία σειρά από διατάγματα αρχίζει να υλοποιεί στην εκπαίδευση ένα σχήμα που μοιάζει με αυτά που είχαν προαναγγελθεί κατά τον Αγώνα. Με διάταγμα της 21^{ης} Νοεμβρίου 1833, ιδρύει σχολεία μέσης εκπαίδευσης στο Ναύπλιο και με μια σειρά από άλλα διατάγματα ιδρύονται ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια.

2.2. Οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις

Η συγκρότηση ενός πλήρως διαρθρωμένου εκπαιδευτικού συστήματος εντασσόταν στους ευρύτερους στόχους της βαυαρικής Αντιβασιλείας από την αρχή της θητείας της, το 1833, για την οργάνωση των θεμελιωδών νομικών και διοικητικών δομών του νέου κράτους.⁵¹ Μετά την άφιξη του Όθωνα ιδρύονται (1833) μέσης στάθμης σχολεία για τα αγόρια και υπογράφεται το διάταγμα που οργανώνει τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση.⁵² Άλλωστε, η εκπαιδευτική πολιτική της οθωνικής περιόδου σκόπευε στη δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους με δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα και αρχαιολατρικό πνεύμα. Πρόκειται για

⁴⁹ Λ. Σκούρα, *Η Γενική Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα (1862- 1910), Θεσμοί, αντιλήψεις, ανισότητες- Μια Ιστορική- Κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2014, σ. 35

⁵⁰ Λ. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 36

⁵¹ Α. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης- Το "Ανακοπτόμενο Άλμα"*, *Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833- 2000, χ. χ.*, σ. 1

⁵² Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, *ό. π.*, σ. 65

σύστημα μονοδιάστατο, το οποίο λειτουργούσε προς όφελος των προνομιούχων κοινωνικών τάξεων. Σκοπός κάθε βαθμίδας ήταν η προετοιμασία των μαθητών για την είσοδό τους στην επόμενη.⁵³

Στην οθωνική περίοδο, παρ' όλο που η θεσμοθέτηση της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ως υποχρεωτικής και δωρεάν για τα δύο φύλλα, διατηρεί στο θεσμικό επίπεδο τις εκφρασμένες απόψεις του επαναστατημένου λαού, στην πράξη παρουσιάζει σαφείς διαφοροποιήσεις και έντονες αποκλίσεις. Η μεγαλύτερη απόκλιση από τους διακηρυγμένους στόχους αφορά την εκπαίδευση των θηλέων. Έτσι, ενώ κατά την καποδιστριακή εποχή η συμμετοχή των θηλέων στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία έφθανε το 18,22% και στις Ελληνικές Σχολές το 2,07% κατά την οθωνική περίοδο (1856) η συμμετοχή των θηλέων φθάνει το 15,54% στην θεσμοθετημένη στοιχειώδη εκπαίδευση.⁵⁴ Αναμφισβήτητα, η αδιαφορία των οθωνικών κυβερνήσεων για την εκπαίδευση των κοριτσιών καταδεικνύεται από το γεγονός ότι η εκπαιδευτική νομοθεσία όσον αφορά τα κορίτσια περιορίστηκε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο πρώτος εκπαιδευτικός νόμος της χώρας, της 6/18 Φεβρουαρίου του 1834 «Περί δημοτικών σχολείων», συνέχεια του πρώτου διατάγματος που πραγματοποιήθηκε στις 21 Νοεμβρίου 1833⁵⁵ προβλέπει τη λειτουργία ενός ενιαίου τύπου δημοτικού σχολείου, για τη μόρφωση όλων των παιδιών του ελληνικού λαού και των δύο φύλων, με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια και συγκεκριμένο αριθμό και περιεχόμενο μαθημάτων. Ορίζεται η υποχρεωτική εκπαίδευση και δεν κάνει διάκριση φύλου ως προς τα μαθήματα (αγρονομίας, κηπουρικής, δενδροκομίας κ. α) για τα αγόρια και «την γύμνασιν εις γυναικεία εργόχειρα» για τα κορίτσια.⁵⁶ Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αντίθεση με τα ισχύοντα στις ευρωπαϊκές χώρες, όπου η στοιχειώδης εκπαίδευση αποτελεί εκπαιδευτικό σύστημα κλειστό, ταξικά προσδιορισμένο και ασύνδετο με το μέσο σχολείο, το ελληνικό δημοτικό σχολείο αποτελεί από την αρχή οργανική βαθμίδα ενός ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος. Επίσης, το δημοτικό σχολείο και γενικότερα οι μηχανισμοί της δημόσιας εκπαίδευσης ήταν ήδη από την αρχή τυπικά προσπελάσιμοι σ' όλα τα επίπεδα. Στα ίδια σχολεία και μάλιστα δωρεάν, με εξαίρεση ένα μικρό ποσό διδασκτρών για το δημοτικό, θα φοιτούσαν και τα παιδιά της άρχουσας τάξης και τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων. Η καθιέρωση κοινού τύπου Δημοτικού Σχολείου είχε

⁵³ Γ. Γιώτης, *Η Ιστορία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Αναλυτικά Προγράμματα και εγχειρίδια (19^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2014, σ. 54

⁵⁴ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 95

⁵⁵ Σ. Γκλαβά, *Η Τεχνική & Επαγγελματική Εκπαίδευση στην Ελλάδα(1830- 1930) - Η Σεβαστοπούλειος Εργατική Σχολή*, Αθήνα 2002, σ. 14

⁵⁶ Σ. Γκλαβά, ό. π., σ. 15

εκφραστεί σαφέστατα από την περίοδο της Επανάστασης και αποτελούσε «εγγενές στοιχείο της εθνικής αγωγής και ενοποίησης καθώς και της επαφής με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό». ⁵⁷ Παρ' όλα αυτά σε πολλά μάλιστα μέρη δεν υπάρχει καν σχολείο παρά την σχετική πρόβλεψη του νόμου της χώρας «Περί δημοτικών σχολείων», για επταετή υποχρεωτική εκπαίδευση, για όλα τα παιδιά του ελληνικού λαού, ανεξάρτητα από φύλο και κοινωνική τάξη. ⁵⁸ Ως προς την εκπαίδευση των κοριτσιών, ο νόμος του 1834 προβλέπει, όπου είναι δυνατόν, την ίδρυση χωριστού δημοτικού σχολείου. Λόγω οικονομικής στενότητας όμως και έλλειψης διδασκαλισσών, σύνηθες φαινόμενο ήταν η συνεκπαίδευση, έως την ρητή απαγόρευση της με εγκύκλιο του 1852. ⁵⁹ Για την εκπαίδευση των κοριτσιών, δεν υπάρχει μέριμνα από την πλευρά του κράτους. Έχει αφεθεί στην πρωτοβουλία δήμων και ιδιωτών.

Ο ιδρυτικός νόμος της Δημοτικής Εκπαίδευσης προβλέπει την ίδρυση Διδασκαλείου με το σκοπό να σχηματίζει ικανούς διδασκάλους και διδασκάλισσες. Με άλλα λόγια ο νόμος ορίζει πως οι δάσκαλοι και οι δασκάλες θα έχουν την ίδια εκπαίδευση, πράγμα όμως που δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των επιφυλάξεων που υπήρχαν για την συνεκπαίδευση καθώς και για την δυσχερή οικονομία αφού δεν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα να ιδρυθεί ξεχωριστό διδασκαλείο θηλέων. Έτσι, το Διδασκαλείο του κράτους, που ιδρύθηκε το 1834 στο Ναύπλιο και μεταφέρθηκε αργότερα στην Αθήνα, περιορίστηκε στην εκπαίδευση δασκάλων. ⁶⁰

Το εκπαιδευτικό σύστημα, που κυριάρχησε στην Ελλάδα την οθωνική περίοδο, αλλά και κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, προέβλεπε για τα αγόρια τρεις κύκλους σπουδών: πρώτος κύκλος το Δημοτικό, δεύτερος το Γυμνάσιο και τρίτος το Πανεπιστήμιο. Αντίθετα, για τα κορίτσια αν και η φοίτηση του στο Δημοτικό και το Διδασκαλείο κατοχυρώθηκε με το νόμο του 1834, η συμμετοχή τους ακόμη και στον πρώτο κύκλο σπουδών ήταν περιορισμένη. Αυτή η ανισότητα συμμετοχής των δύο φύλων στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση συνέβη για τρεις λόγους. Αρχικά, ο αποκλεισμός των κοριτσιών από τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με τον νόμο του 1836, απέκλειε την φοίτηση τους στο Δα, αφού σύμφωνα με τον νόμο, εγγράφονταν σ' αυτό απόφοιτοι της Β' τάξης του Ελληνικού σχολείου. Δευτερευόντως, τα κοινωνικά ήθη δεν επέτρεπαν την φοίτηση τους στο Δα και τέλος η πολιτεία δεν ίδρυσε ιδιαίτερο Δθ, ώστε να μην βρίσκεται ούτε σε διάσταση με το νόμο του 1834 ούτε με τις πραγματικές κοινωνικές

⁵⁷ Λ. Σκούρα, *Η Γενική Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα (1862- 1910)*, Θεσμοί, αντιλήψεις, ανισότητες- Μια Ιστορική- Κοινωνιολογική προσέγγιση, χ. χ., σ. 38-39

⁵⁸ Λ. Σκούρα, ό. π., σ. 39

⁵⁹ Εγκύκλιος υπ' αριθ. 4077, «Περί αποχωρήσεως των αρρένων από τα κοράσια εις τα δημοτικά σχολεία», 10 Σεπτεμβρίου 1852

⁶⁰ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 66

ανάγκες, που επανειλημμένα είχαν επισημανθεί.⁶¹ Έτσι, η κατάσταση δεν άλλαξε και η Μέση Εκπαίδευση Θηλέων, με εξαίρεση το σχολείο της Ερμούπολης, δημιούργημα της δημοτικής αρχής με σαφείς προθέσεις να λειτουργήσει ως «Ελληνικό Σχολείο», όχι μόνο παρέμεινε ιδιωτική υπόθεση, ελεγχόμενη σε μεγάλα ποσοστά από ξένους, αλλά παρουσίαζε ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση από τη Μέση εκπαίδευση των αρρένων.⁶² Η κοινωνία του 19^{ου} αιώνα, χωρίς να αρνιέται τις κοινωνικές επιπτώσεις από την αμάθεια των γυναικών, αποδέχεται την ανάγκη μόνο για μια επιμελημένη εκπαίδευση των κοριτσιών των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, ώστε να εκπληρώνουν τα μελλοντικά τους καθήκοντα.⁶³

Η Μέση Εκπαίδευση οργανώθηκε με το διάταγμα της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1836 «Περί του διοργανισμού και της τάξεως των μαθημάτων των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», διάταγμα που αναφερόταν μόνο σε μαθητές, αποκλείοντας ουσιαστικά τα κορίτσια από την Μέση Εκπαίδευση. Δεν γίνεται καμιά αναφορά, ούτε καν πρόβλεψη, για μαθήτριες. Μόνο «μαθηταί» αναφέρονται. Αυτό είναι εν μέρει δικαιολογημένο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι την εποχή αυτή και ο δρόμος που οδηγούσε στο Πανεπιστήμιο και η δυνατότητα για την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος ήταν κλειστοί για τη γυναίκα. Έτσι περιορίστηκε από την αρχή και ο δρόμος για τη Μέση Εκπαίδευση που, όπως είδαμε, κύριο σκοπό είχε την προετοιμασία των μαθητών για τις κατευθύνσεις αυτές. Η Δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν θεσμοθετήθηκε στην περίοδο 1834- 1862, ούτε όμως στις επόμενες δεκαετίες. Αυτό το γεγονός είχε ως συνέπεια να διατηρηθεί ο έντονος φυλετικός και ταξικός χαρακτήρας της.⁶⁴

Επίσης κάτι εξίσου σημαντικό είναι πως αν και στις βασικές διατάξεις του νόμου για την σύσταση του Διδασκαλείου προβλεπόταν και η κατάρτιση των διδασκαλισσών, καμιά υποψήφια δασκάλα δεν παρουσιάστηκε για να φοιτήσει στο Διδασκαλείο.⁶⁵

Η δομή της Μέσης εκπαίδευσης ακολουθεί το γερμανικό πρότυπο και οργανώνεται με βάση το βαυαρικό εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή η Μέση Εκπαίδευση διαιρέθηκε σε δύο κύκλους: έναν κατώτερο με τρία χρόνια φοίτησης, το Ελληνικό Σχολείο, και έναν ανώτερο με τέσσερα χρόνια φοίτησης, το Γυμνάσιο.⁶⁶ Τα 125 άρθρα του διατάγματος αυτού ρυθμίζουν τα είδη των σχολείων, τους σκοπούς τους, το ωρολόγιο εβδομαδιαίο πρόγραμμα μαθημάτων, η

⁶¹ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 100-101

⁶² Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 101

⁶³ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 102

⁶⁴ Α. Κωνσταντινίδης, *Σπάνιον φαινόμενον της παρ' ημίν γυναικείας εκπαιδεύσεως, Ημερολόγιον Σκόκου, 1890*, σ. 197- 198

⁶⁵ Δημήτριος Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 23

⁶⁶ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 69

διδασκεία ύλη, τις εγγραφές, τις εξετάσεις, τα σχετικά με το διδακτικό προσωπικό και άλλες πολλές λειτουργίες. Όλες αυτές οι διατάξεις συμπληρώνονται αργότερα, το 1857, με τον «*Εσωτερικόν κανονισμόν των Γυμνασίων και Ελληνικών σχολείων*», καθώς και με ορισμένες άλλες ρυθμίσεις, που αφορούσαν κατά κύριο λόγο θέματα λειτουργικά, και έτσι συμπληρωμένες ίσχυσαν, στα κύρια σημεία τους, ως το 1929. Σκοπός των σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης ήταν η ανώτερη επιστημονική και η «*δια των κοινωνικών βίων*» αναγκαιότατη εκπαίδευση.⁶⁷ Η εκπαίδευση πρέπει να αποτελεί «*και αυθύπαρκτον τι όλον*» και για όσους δεν θέλουν να προσχωρήσουν στα Γυμνάσια αλλά να μεταβούν από τα ελληνικά σχολεία αμέσως στον κοινωνικό βίο ή σε θέση «*μη απαιτούσαν εκπαίδευσιν γυμνασίου και πανεπιστημίου*».⁶⁸

Το εκπαιδευτικό σύστημα που θεσπίστηκε από την Αντιβασιλεία, δέχθηκε κατά καιρούς πολλές επικρίσεις καθώς θεωρήθηκε ότι προσπάθησε να μεταφυτεύσει στην ελληνική εκπαίδευση θεσμούς, οι οποίοι εφαρμόζονταν σε άλλους λαούς με τελείως διαφορετική ψυχοσύνθεση, χωρίς να ληφθεί στα υπόψη η ελληνική πραγματικότητα.⁶⁹

2.3. Η Ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής εταιρείας (1836)

Πρώτη και σημαντική ώθηση στο τομέα την εκπαίδευσης των κοριτσιών έδωσε η Φιλεκπαιδευτική εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε στην Αθήνα στις 27 Ιουλίου του 1836. Δημιουργικό στέλεχος της εταιρείας υπήρξε ο Ιωάννης Κοκκώνης, παιδαγωγός, ο οποίος δικαίως έχει θεωρηθεί θεμελιωτής της στοιχειώδους εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Πρώτος πρόεδρος της σχολής ήταν ο Γεώργιος Κουντουριώτης, αντιπρόεδρο τον Γεώργιο Γεννάδιο και από το 1837 καθηγητή Πανεπιστημίου και γραμματέα τον Ιωάννη Κοκκώνη, διευθυντής του πρώτου Διδασκαλείου του Κράτους και επιθεωρητή δημοτικών σχολείων. Οι πρωτοποριακές ιδέες του Ι. Κοκκώνη βρήκαν απήχηση σε πολλές προσωπικότητες της εποχής. Ένας από αυτούς ήταν ο Μισαήλ Αποστολίδης, ο οποίος διατέλεσε πρώτος καθηγητής Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο και πρύτανης, καθώς και Μητροπολίτης Αθηνών. Στόχος της Φιλεκπαιδευτικής εταιρείας αποτέλεσε η προαγωγή της παιδείας του ελληνικού λαού και ιδιαίτερα η εκπαίδευση του γυναικείου φύλου. Όπως έγραψε ο Κοκκώνης: «*Η εταιρεία αποδέχθη έργον επωφελέστατον και αναγκαιότατον, το να μορφώση ιδίως διδασκαλίσας προς*

⁶⁷ Σ. Γκλαβά, ό. π., σ. 15

⁶⁸ Α. Δημαράς, ό. π., σ. 43

⁶⁹ Σ. Γκλαβά, ό. π., σ.16

εκπαίδευσιν των κοριτσιών».⁷⁰ Το όραμά του ενστερνίστηκε και ο Γεώργιος Γεννάδιος. Διετέλεσε Σχολάρχης στην Οδυσσό και στο Βουκουρέστι και υπήρξε ο πρώτος διευθυνστής της εθνικής βιβλιοθήκης. Ήταν από τους πρώτες καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και εμπνευστής της ιδρύσεως του Βαρβακείου Λυκείου και της Ριζαρείου σχολής. Αυτές οι προσωπικότητες ανέλαβαν την πρωτοβουλία ιδρύσεως μιας κοινωφελούς εκπαιδευτικής Εταιρείας, της «*Εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας*», με σκοπό την «*προαγωγήν παιδείας του ελληνικού λαού*» που εξειδικεύτηκε στην εκπαίδευση κοριτσιών. Έτσι δημιουργήθηκαν οι βάσεις του μεγάλου αυτού έργου και στις 25 Ιουλίου του 1836 συνέρχονται σε συνεδρίαση, επικυρώνουν το κείμενο του πρώτου «*Διοργανισμού της Εταιρείας*» και ιδρύουν την Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Σκοπός της είναι η πρόοδος των Δημοτικών σχολείων και η στοιχειώδης εκπαίδευση του λαού. Ο Γεώργιος Κουντουριώτης εκλέγεται πρώτος πρόεδρος, ο Γεώργιος Γεννάδιος Αντιπρόεδρος και ο Ιωάννης Κοκκώνης Γενικός Γραμματέας. Στις 26 Αυγούστου του 1836 ο Όθων υπογράφει το Διάταγμα ιδρύσεως της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας.⁷¹

Υπήρξε ένας οργανισμός με πολύ πλατιές βάσεις που είχε αρχικό σκοπό να ενδιαφερθεί ενεργά για καθετί που αφορούσε την εκπαίδευση, όπως δασκάλους, μαθητές, βιβλία, μεθόδους διδασκαλίας και πολλά άλλα. Ο Κοκκώνης φαίνεται να αντιμετωπίζει κάπως διαφορετικά το θέμα, όταν αναφέρεται στις δραστηριότητες της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας: «*Αύτη, έχουσα μόνον σκοπόν το να βοηθή εις την διάδοσιν της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως μεταξύ του λαού, απεδέχθη προς τοις άλλοις και έργον επωφελέστατον προς το παρόν και αναγκαιότατον το να μόρφωση ιδίως διδασκαλίσσας προς εκπαίδευσιν των κορασιών*».⁷² Την ίδρυση του Παρθεναγωγείου δηλαδή ο Κοκκώνης δεν την θεωρεί «*παρέκκλιση*» από τον κύριο σκοπό της Εταιρείας, αλλά μια ακόμη δραστηριότητα, κοντά στις άλλες, που εξυπηρετεί το γενικό σκοπό για τη διάδοση της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Είχε παρατηρήσει ο Κοκκώνης ότι οι πόροι του κράτους με δυσκολία επαρκούσαν στις πρώτες και απόλυτα επείγουσες ανάγκες. Έτσι ήταν μάλλον αδύνατη, για εκείνη την εποχή, η ίδρυση κρατικού Διδασκαλείου θηλέων για να εκπαιδεύονται οι δασκάλες.

Εν συνεχεία, το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο δημοσιεύει αγγελία με την οποία προσκαλούνται όσοι επιθυμούν να συνδράμουν στο κοινωφελές αυτό έργο. Κατάπληξη προκαλεί η απήχηση αυτής της πρόσκλησης της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και η

⁷⁰ Ν. Κολιού, *Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως θηλέων*, Βόλος 1997, σ. 11

⁷¹ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *ό. π.*, σ. 79

⁷² *Εκδοση για τα 160 χρόνια της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας*, Αθήνα 1996, σ. 240

ανταπόκριση σε αυτή. Από κάθε σημείο της Ελλάδας Έλληνες ή απλά Φιλέλληνες αποστέλλουν σημαντικές χρηματικές προσφορές. Σημαντικοί αρωγοί ήταν και οι βασιλείς ο Όθων και η Αμαλία. Η Εταιρεία τιμά όσους την βοήθησαν καθώς εγγράφονται επισήμως ως μέλη και βοηθούν ηθικά και υλικά το έργο της, απονέμοντας ειδικό δίπλωμα. Ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της, άρχισε να λειτουργεί το πρώτο Παρθεναγωγείο της, που το 1837 μεταφέρθηκε σε ιδιόκτητο κτίριο, σ' αυτό που εξελίχτηκε στο γνωστό Αρσάκειο Μέγαρο, στο κέντρο της Αθήνας. Το όνομά του οφείλει στη μεγάλη δωρεά που πραγματοποίησε ο Απόστολος Αρσάκης.⁷³ Ο Απόστολος Αρσάκης υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους ευεργέτες. Γιατρός, λόγιος και πολιτικός από τη Χοταχόβα Πρεμετής Ηπείρου, ο οποίος έζησε και διέπρεψε στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας. Το 1850 η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία προσπαθούσε αγωνιωδώς να εξασφαλίσει πόρους για την ανέγερση των κτηρίων της. Έτσι, ο Αρσάκης ανέλαβε την αποπεράτωση του Μεγάρου της οδού Πανεπιστημίου, κάλυψε τα μέχρι τότε έξοδα της Εταιρείας και της διέθεσε ποσό με το οποίο της παρείχε τα μέσα να συνεχίσει απρόσκοπτα το έργο της. Δικαίως, η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ονόμασε τα σχολεία της «Αρσάκεια», προς τιμήν του.⁷⁴ Μεγάλοι ευεργέτες υπήρξαν επίσης ο Μιχαήλ Τοσίτσας και η σύζυγός του Ελένη, καταγόμενοι και οι δύο από το Μέτσοβο Ηπείρου. Ο Τοσίτσας διέθεσε μεγάλο μέρος της περιουσίας του για εθνικούς και κοινωφελείς σκοπούς, ενώ η χήρα του δώρισε το οικόπεδο και ανέλαβε την οικοδόμηση και τον εξοπλισμό τού Τοσιτσειού Σχολείου, μεριμνώντας και για τη συντήρησή του. Κοντά σε αυτούς πολλοί άλλοι, ισχυροί ή απλοί άνθρωποι, διέθεσαν μεγάλες περιουσίες ή το υστέρημά τους για τους σκοπούς της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Είναι προφανές ότι σημασία δεν είχε το ποσό, αλλά η χειρονομία και η διάθεση για προσφορά, που ανέκαθεν στήριζαν την Εταιρεία στο έργο της.

Επιπροσθέτως, άφησε κληροδότημα και ο Μακρινιτσιώτης Βασίλης Σουλίνης για να εκπαιδεύονται νεανίδες από τη Θεσσαλία, προκειμένου να ασκήσουν το επάγγελμα της δασκάλας. Με διαθήκη του, η οποία συντάχθηκε το 1871 στη Βάρνα όριζε: *«Μετά το πέρας του ιστορικού αγώνος τούτου εν τω ορισθέντι ή εν εκτενεστέρω χώρω το κεφάλαιον των 500 λιρών και οι τόκοι αυτού θα περιέλθωσιν εις την δικαιοδοσίαν της Φιλεκαπιδευτικής Εταιρείας Αθηνών, υποχρεουμένης να δαπανά αυτούς εν αλληλουχία και αδιασπάστως εις εκπάιδευσιν νεανίδων εκ Θεσσαλίας, κατά προτίμησιν δε συγχωρίων μου μελλουσών μετά το πέρας των*

⁷³ Ν. Κολιού, ό. π., σ. 11

⁷⁴ Ανώνυμος συγγραφέας, «Φιλεκπαιδευτική εταιρία», 14/8/2017, διαθέσιμο στο: <http://www.arsakeio.gr>, ημερομηνία προσπέλασης (1/9/2019)

*σπουδών αυτών να μετέλθωσιν απαραβάτως το διδασκαλικόν επάγγελμα κυρίως εν Θεσσαλία. Ούτος έσται δια παντός ο προορισμός των τόκων».*⁷⁵

Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία αναπαράγει σε μεγάλο βαθμό το ιδεολογικό στίγμα που εκπορεύεται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, αφού τα περισσότερα από τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου είναι καθηγητές. Η ιδεολογία αυτή συνοψίζεται στην καλλιέργεια των γενικών αρχών για τα κοινωνικά καθήκοντα του γυναικείου φύλου τα οποία μαζί με το ομόθησκο και τα κοινά ήθη θα κρατήσουν ενωμένο το Έθνος για να εκπληρώσει τον προορισμό του.⁷⁶ Η αποστολή της είναι διττή: Αρχικά ανώτερη μόρφωση για τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών (στόχος καθαρά ταξικός) και δεύτερον επαγγελματική διέξοδος για τα κορίτσια των κατώτερων κοινωνικών τάξεων (στόχος ευρύτατα κοινωνικός), που προκάλεσε σύγχυση στο πρόγραμμα σπουδών των σχολείων της Εταιρείας και μείωσε αισθητά τις δυνατότητες για την επίτευξη του ενός ή του άλλου στόχου. Υπήρξε η έκφραση δύο διαφορετικών κόσμων, με αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις και προσανατολισμούς.⁷⁷ Από την μία όψη του νομίσματος υπάρχει εκφραστής ο Κοκκώνης, στενός συνεργάτης του Ιωάννη Καποδίστρια, όπου προσανατολίζει με σαφήνεια την εκπαιδευτική επιλογή στην εξάπλωση της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο λαό με την ίδρυση αλληλοδιδασκτικών σχολείων και για τα δύο φύλα. Από την άλλη όψη, κύριοι εκφραστές είναι καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, πλούσιοι Έλληνες της διασποράς, φιλελληνικά κομιτάτα της Ευρώπης και οι πολιτικοί εκφραστές τους στην Ελλάδα, εκπροσωπούν τα συμφέροντα των παραδοσιακά προνομιούχων στρωμάτων και προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν τον δογματισμό και τα ξενόφερτα πρότυπα.⁷⁸ Βέβαια, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η Εταιρεία δεν πραγματοποίησε πλήρως τις «επαγγελίες» αυτές, γιατί τα δίδακτρα των σχολείων αυτών δεν ήταν χαμηλά και γιατί επανειλημμένα εκφράστηκε η διαμαρτυρία ότι οι υποτροφίες δε δίνονταν μόνο σε μαθήτριες που είχαν πραγματικά ανάγκη.⁷⁹

Ο Κοκκώνης, παρατήρησε πως οι πόροι του κράτους δεν μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες. Έτσι, τέθηκε για την συγκεκριμένη εποχή αδύνατη η ίδρυση Κρατικού Διδασκαλείου Θηλέων για να εκπαιδεύονται δασκάλες. Όταν πρότεινε σε συνεδρίαση την ίδρυση Διδασκαλείου, θεώρησαν πως με την ίδρυση Παρθεναγωγείου η Εταιρεία θα άλλαζε εντελώς σκοπό. Η «παρεκτροπή» της Εταιρείας από τον αρχικό της σκοπό «έφερε διαίρεσιν μεταξύ των

⁷⁵ Ν. Κολιού, ό. π., σ. 12

⁷⁶ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 242

⁷⁷ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 243

⁷⁸ Μ. Αμαριώτου, Ι. Κοκκώνης, *Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937, σ. 61

⁷⁹ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 86

μελών της Εταιρίας και επικρατησάντων των υπέρ ιδρύσεως ανωτάτου παρθεναγωγείου συνηγορούντων απεχώρησαν αυτής οι θιασώται της δημοτικής παιδείσεως και η Εταιρία περιορίσθη έκτοτε απλώς εις το έργον της Ιδρύσεως και διατηρήσεως παρθεναγωγείων ανωτάτων». Η γυναικεία εκπαίδευση θα αποτελέσει στο εξής την αποκλειστική φροντίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας και σκοπός της, σύμφωνα με τον «οργανισμό» της 10ης Απριλίου 1882, θα γίνει «η αγωγή και η εκπαίδευσις του λαού Ιδίως δε του γυναικείου φύλου, διά συστάσεως Παρθεναγωγείων, Διδασκαλείων και σχολείων προς την στοιχειώδη και εγκύκλιον εκπαίδευσιν».⁸⁰

Ο Κοκκώνης επιθυμούσε να ιδρύσει ένα πρότυπο σχολείο θηλέων, κατάλληλο να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές ανάγκες και παράλληλα να λειτουργήσει ως εστία εθνικής αντίστασης προς τους ξένους ιεραπόστολους.⁸¹ Σκοπός του ήταν «η πρόοδος των δημοτικών σχολείων και η στοιχειώδης εκπαίδευσις του λαού».⁸² Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, παρά τις εσωτερικές αντιφάσεις και τη νόθευση των αρχικών της στόχων για να διασφαλίσει τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση της γυναικείας εκπαίδευσης εκπληρώνει αναγκαστικά και το βασικό αρχικό σκοπό με τις δασκάλες που εκπαιδεύει. Έτσι, με το να προετοιμάζεται η Ελληνίδα για ένα μη χειρωνακτικό επάγγελμα, όπως είναι το επάγγελμα της δασκάλας, κυοφορείται στα σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας ο νέος τύπος Ελληνίδας. Καθιερώνεται λοιπόν από την Εταιρεία ένα τύπος σχολείου που ονομάζεται Διδασκαλείο, αλλά έχει διπλό σκοπό: πρώτα την εκπαίδευση της δασκάλας και κοντά σ' αυτή, τη γενική μόρφωση των κοριτσιών, με κοινό πρόγραμμα μαθημάτων. Ο κανονισμός του 1857 δεν ονομάζει το ανώτερο αυτό σχολείο «Διδασκαλείο», όπως οι δυο προηγούμενοι, αλλά «Παρθεναγωγείο». Συμπερασματικά, ως το τέλος της περιόδου αυτής, το σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας (Διδασκαλείο ή Παρθεναγωγείο), παραμένει ένα σχολείο Επαγγελματικής και Γενικής Εκπαίδευσης. Κλείνοντας, η προσπάθεια της Φιλεκπαιδευτικής εταιρείας να παρέχει εκπαίδευση που ως βάση της θα είχε την καλλιέργεια του ορθόδοξου φρονήματος προς τις μέλλουσες μητέρες και δασκάλες. Αντιτάσσεται στο έργο των δυτικών προβάλλοντας τον ελληνοχριστιανικό προσανατολισμό του εκπαιδευτηρίου. Μέχρι και το τέλος του 20^{ου} αιώνα τα Αρσάκεια σχολεία είναι οι πόλοι αντίστασης σε καθετί ξενόφερτο και προπαγανδιστικό.⁸³

⁸⁰ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 82

⁸¹ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 245

⁸² Α. Δημαράς, ό. π., σ. 40

⁸³ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 20

Θα ήθελα να αναφερθώ σε αυτό το σημείο στις διδασκάλισσες. Μεγάλης σημασίας είναι το γεγονός ότι καθώς το κρατικό Διδασκαλείο, αν και είχε σκοπό «να σχηματίζει ικανούς διδασκάλους και διδασκάλισσες δεν δέχτηκε ποτέ γυναίκες, οι απόφοιτες της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στελέχωσαν για πολλές δεκαετίες σχεδόν αποκλειστικά (λίγες προέρχονταν από άλλα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία) τα δημοτικά σχολεία θηλέων της χώρας αλλά και του υπόδουλου ελληνισμού. Επηρέαζαν έτσι καθοριστικά την εξέλιξη των πραγμάτων. Μόνη παρέμβαση της πολιτείας ήταν η εξέταση αυτών των αποφοίτων για την απόκτηση του πτυχίου της δασκάλας, όπως και όσων αρρένων επιδίωκαν αντίστοιχη αναγνώριση χωρίς να έχουν φοιτήσει σε Διδασκαλείο. Τα αποτελέσματα αυτών των ενεργειών, ήταν για τις γυναίκες ακόμη χειρότερα από εκείνα που διαπιστώθηκαν τότε για τους άντρες.⁸⁴

Το ανώτερο τμήμα του Παρθεναγωγείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας λειτούργησε το 1842. Το Σχολείο υιοθετεί ως τρόπο διδασκαλίας την αλληλοδιδασκτική και οργανώνεται σε δύο επίπεδα. Στο Κατώτερο (Προκαταρκτικό) για μαθήτριες από έξι ετών, οι οποίες διδάσκονται τα καθορισμένα στα Δημοτικά σχολεία μαθήματα και χειροτεχνήματα. Στο Ανώτερο για μαθήτριες από δεκατέσσερα ετών, οι οποίες φοιτούν ως εσωτερικές ή εξωτερικές υπότροφες με σκοπό να γίνουν δασκάλες. Οι σπουδές σε αυτό διαρκούσαν τέσσερα χρόνια και οι κοπέλες που τελείωναν επιτυχώς την φοίτησή τους και επιθυμούσαν να ασκήσουν το επάγγελμα της δασκάλας εξετάζονταν από ειδική επιτροπή του Βασιλικού Διδασκαλείου, κι εφόσον κρίνονταν ικανές του δινόταν το πτυχίο της δασκάλας για να μπορέσουν να ασκήσουν το επάγγελμα.⁸⁵ Θα ήθελα στο σημείο αυτό να προσθέσω πως ενώ ο σκοπός της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας υπήρξε η εκπαίδευση της δασκάλας, το πρόγραμμα των μαθημάτων του σχολείου της προσαρμόζεται σε πολλά σημεία στις απαιτήσεις των μαθητριών που προέρχονταν από ανώτερα κοινωνικά – οικονομικά στρώματα και δεν ενδιαφέρονταν για το δίπλωμα της δασκάλας.

Στην αρχή της λειτουργίας του σχολείου, στο ανώτερο τμήμα φοιτούν 13 μαθήτριες, εκ των οποίων οι πέντε είναι υπότροφες. Το 1840, οι μαθήτριες που φοιτούν έχουν φτάσει στις 64. Το 1847 φοιτούν στο διδασκαλείο 142 μαθήτριες, ενώ 12 χρόνια μετά φοιτούν 396 μαθήτριες. Αυτό μας προκαλεί φοβερή εντύπωση διότι όχι απλά αυξήθηκε ο αριθμός, αλλά σχεδόν τριπλασιάστηκε.⁸⁶

⁸⁴ Α. Δημαράς, ό. π., σ. 41

⁸⁵ Ν. Κολιού, ό. π., σ. 14

⁸⁶ Έκδοση για τα 160 χρόνια της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, ό. π., σ. 241

Το 1842, τα μαθήματα που διδάσκονταν σύμφωνα με τον κανονισμό του διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ήταν Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσιογνωστικά, Γαλλικά, Ιχνογραφία και Ωδική. Στην συνέχεια εισάγονται και ώρες Οικιακής Οικονομίας. Την διδασκαλία μαθημάτων όπως είναι τα Θρησκευτικά, η Ιχνογραφία, η Γαλλική Γλώσσα, η Μουσική και ο Χορός διδάσκονται από διακεκριμένες προσωπικότητες. Το 1851 ορίζεται ο σκοπός του Παρθεναγωγείου και τα έτη φοίτησης γίνονται πέντε. Σε όλο σχεδόν το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι δασκάλες εκπαιδεύονταν αποκλειστικά στα ανώτερα Παρθεναγωγεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Στα σχολεία αυτά φοιτούσαν και έμεναν ως οικόσιτες υπότροφοι ή της ίδιας Εταιρείας ή της Κυβέρνησης, αλλά και άλλες κοπέλες που παρακολουθούσαν τα μαθήματα είτε ως εξωτερικές είτε ως εσωτερικές μαθήτριες. Τα δίδακτρα ήταν πολύ ακριβά, κάτι που θεωρείται λογικό επόμενο οι σπουδάστριες να είναι από τάξεις υψηλές με οικονομική άνεση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πρόγραμμα μαθημάτων διδασκαλείου Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας 1842				
	Ώρες διδασκαλίας κατά τάξεις			
ΜΑΘΗΜΑΤΑ	Α'	Β'	Γ'	Δ'
Ελληνική Γλώσσα	13	10	10	10
Γαλλική Γλώσσα	0	3	3	3
Ιερά Ιστορία	2	2	0	0
Κατήχηση	0	0	2	0
Χριστιανική Ηθική	0	0	0	2
Αριθμητική και τα στοιχειωδέστερα της Γεωμετρίας	3	2	2	0
Ελληνική και Γενική Ιστορία	0	2	2	3
Γεωγραφία	3	2	2	2
Φυσιογραφία και Φυσική	0	2	1	2
Ωδική	0	3	3	3
Καλλιγραφία	3	3	3	3
Ιχνογραφία	3	3	3	3
Χειροτεχνήματα(τα λοιπάς εργασίμους ώρας)				
ΣΥΝΟΛΟ	24	29	28	28

Πρόγραμμα μαθημάτων Διδασκαλείου: (Πηγή: Δ. Κανελλόπουλος, Η εκπαίδευση των Γυναικών κατά τη Μετοθωνική Περίοδο – Η Ίδρυση του Αρσάκειου Πατρών και τα Πρώτα Βήματα του 1802 – 1902)

Σε έγγραφο του υπουργού Παιδείας το 1862 προς το βασιλιά, αναφέρεται ότι το Παρθεναγωγείο καλύπτει πλήρως τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την κατάρτιση των διδασκαλισσών αφού διαθέτει και δημοτικό σχολείο κοριτσιών που χρησιμεύει για πρακτική άσκηση των σπουδαστριών, ενώ παράλληλα διδάσκεται και το μάθημα της Παιδαγωγίας. Το Αρσάκειο αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο Διδασκαλείο αλλά οι επί πτυχίω εξετάσεις των διδασκαλισσών που αποφοιτούσαν, γίνονταν στο διδασκαλείο αρρένων.⁸⁷

⁸⁷ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 25

2.4. Η ιδιωτική πρωτοβουλία

Στο ελεύθερο Ελληνικό Κράτος η εκπαίδευση θηλέων εμφανίζεται με τρεις μορφές. Η πρώτη είναι η υποτυπώδης διδασκαλία που παρέχεται στα 300 γραμματοδιδασκαλεία της χώρας με 10.000 μαθητές και μαθήτριες, εκπαίδευση προσδιορισμένη κυρίως για τις φτωχές και απομονωμένες περιοχές της πατρίδας μας. Η δεύτερη μορφή είναι «κατ' οίκον», προεπαναστατική συνήθεια σε περιορισμένη κλίμακα, που παίρνει μεγάλες διαστάσεις στην πορεία, εμπιστευμένη κυρίως σε ξένες δασκάλους και παιδαγωγούς, εκπαίδευση καθαρά ταξική για τα κορίτσια των εύπορων οικογενειών. Η τελευταία μορφή εκπαίδευσης είναι η οργανωμένα συστηματικά ιδιωτική εκπαίδευση που εξυπηρετεί ποικίλους σκοπούς με τα πολυάριθμα σχολεία της στα αστικά κέντρα της Ελλάδας.⁸⁸

Η συστηματική εκπαίδευση και η σταδιακή συγκρότηση του εκπαιδευτικού δικτύου των κοριτσιών αρχίζει από τη δεκαετία του 1840. Από το χρονικό αυτό όριο έως και τη δεκαετία του 1860 ή 1870, η εξέλιξη της εκπαίδευσης των κοριτσιών ακολουθεί μια αργή αλλά σταθερά ανοδική πορεία, σύμμετρη προς τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων. Συστήνονται τα πρώτα αλληλοδιδασκτικά σχολεία (σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οργανωμένα σύμφωνα με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας) και κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα «ανώτερα» σχολεία για τα κορίτσια. Αναφορικά με τα τελευταία, πρόκειται για σχολεία πρωτοβάθμιας και πάλι εκπαίδευσης, τα οποία πέραν των αλληλοδιδασκτικών κλάσεων διαθέτουν και «ανώτερες» συν διδακτικές τάξεις, οι οποίες διακρίνονται από τις λοιπές κυρίως από το περιεχόμενο του μαθήματος των ελληνικών. Διδάσκονται δηλαδή σε αυτές συγγραφείς όπως ο Όμηρος και οι αρχαίοι τραγικοί ποιητές, που αποκλείονται από τις «κατώτερες» αλληλοδιδασκτικές κλάσεις. Την πρωτοβουλία ίδρυσης των σχολείων έχουν τόσο ιδιώτες όσο και η κοινότητα, η δραστηριοποίηση της οποίας από την περίοδο αυτή και εξής είναι έντονη και συνεχής, και αποβαίνει ο σημαντικότερος οργανωτικός εκπαιδευτικός φορέας.⁸⁹ Τα κορίτσια που ζητούσαν ανώτερη μόρφωση, οι επιθυμίες τους καλύφθηκαν από σχολεία που ίδρυσαν ξένοι και ιεραπόστολοι και εν συνεχεία ιδιωτικά σχολεία που δημιουργήθηκαν. Εντύπωση προκαλεί πως οι Βαυαροί καθώς αργότερα και ο Γεώργιος Α', παραχώρησαν τη δευτεροβάθμια γυναικεία εκπαίδευση αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁹⁰ Αντίθετα με τα κέντρα των σχολείων της Δημοτικής Εκπαίδευσης που αυξάνονται αισθητά, τα κέντρα όπου υπάρχουν «Ανώτερα Σχολεία Κορασίων»

⁸⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 208

⁸⁹ Κ. Δαλακούρα- Σ. Ζιώγου Καραστεργίου, ό. π., σ. 45-46

⁹⁰ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 23

λιγοστεύουν, γιατί από τρία που ήταν στην προηγούμενη περίοδο (Αθήνα, Ερμούπολη, Ναύπλιο), τώρα μένουν μόνο τα δύο πρώτα, αφού το σχολείο του Ναυπλίου μεταφέρθηκε, όπως είδαμε, στην Αθήνα. Έτσι στην Αθήνα υπάρχουν τα σχολεία Hill και Volmerange, όπου η κυβέρνηση έχει υπότροφες μαθήτριες με σκοπό να προετοιμαστούν για δασκάλες. Στην Ερμούπολη λειτουργούν: α) το σχολείο του Hildner που εκπαιδεύει και αυτό δασκάλες αλλά η κυβέρνηση δεν στέλνει υπότροφες, και β) το Ελληνικό Σχολείο του δήμου.⁹¹

Το Παρθεναγωγείον Χιλλ ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1831, προτού η Αθήνα γίνει πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, από δύο Αμερικανούς φιλέλληνες, τον Τζον και την Φάνυ Χιλλ, που με αυτό τον τρόπο θέλησαν να βοηθήσουν τον αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Ο ιεραπόστολος και θεολόγος Ιωάννης Ερρίκος Χιλλ και η δασκάλα σύζυγός στράφηκαν στην εκπαίδευση των κοριτσιών, με την πεποίθηση ότι θα προετοίμαζαν τις αυριανές δασκάλες και τις μορφωμένες μητέρες, οι οποίες θα προσφέρουν στον τόπο τους πολλά. Επέκτειναν τις δραστηριότητές τους Δημοτικό, Ανώτερο Παρθεναγωγείο για οικοτρόφες μαθήτριες, το πρώτο νηπιαγωγείο της χώρας το 1833 και Επαγγελματική, Τεχνική και Οικοκυρική Σχολή. Με πρωτοβουλία του Χιλλ και με διαμεσολάβηση του Όθωνα, ιδρύεται το 1834 το πρώτο Διδασκαλείο θηλέων της χώρας όπου φοιτούν δασκάλες που θα στελεχώσουν τα πρώτα δημόσια σχολεία. Εκεί τα παιδιά διδάσκονται αριθμητική, γλώσσα, καλλιγραφία (με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο), αλλά και τον σεβασμό στην οικογένεια, την θρησκεία και την εθνική ταυτότητα.⁹²

Την ιδιωτική εκπαίδευση εγκαινίασε τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας και η Γαλλίδα παιδαγωγός Σαρλότ Βολμεράνζ, η οποία φρόντισε συστηματικά για την ομαλή λειτουργία της σχολής θηλέων που επέλεξε να υπηρετήσει, την σχολή Volmerange. Η έναρξη της λειτουργίας του σχολείου, που ακολουθεί την έλευση της στο Ναύπλιο και η ένταξή της στο πλαίσιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης δεν είναι κάτι εντελώς καινούριο στο Νεοσύστατο κράτος. Οι ξένοι όμως εκπαιδευτικοί, στην προσπάθειά τους να συστήσουν και να λειτουργήσουν ιδιωτικά σχολεία στη χώρα, ως και να αντέξουν το δυσβάσταχτο οικονομικό βάρος της λειτουργίας τους, αναγκάζονται να χρηματοδοτούνται ή από φιλελληνικές οργανώσεις του εξωτερικού ή από διάφορες ξένες ιεραποστολές, που όπως ανέφερα και παραπάνω είχαν σαφή πρόθεση να ασκήσουν θρησκευτική δραστηριότητα με σκοπό να προσηλυτίσουν τις νεαρές κοπέλες. Η Βολμεράνζ προστατεύει με κοινωνική ευαισθησία ένα μικρό αριθμό απόρων κορασίδων, ενώ

⁹¹ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 78

⁹² Α. Πολίτη, «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Καθημερινή- Επτά Ημέρες*, Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2002, σ. 15- 16

ταυτόχρονα γίνονται μαθήτριές της άλλα κορίτσια, καταβάλλοντας μάλιστα ορισμένη αμοιβή. Ταυτόχρονα, ελπίζοντας σε βελτίωση των οικονομικών του κράτους, αναμένει την βοήθεια του Ιωάννη Καποδίστρια, όπως της είχε υποσχεθεί, η οποία όμως δεν ήρθε ποτέ καθώς δολοφονήθηκε. Τον ίδιο χρόνο της εγκατάστασης της αντιβασιλείας, τον Οκτώβριο του 1833, υπογράφει ένα υπόμνημα που καλύπτει 12 σελίδες με τίτλο: «Προσχέδιον εκπαιδευτικού οίκου νεαρών δεσποινίδων, κάτω από τη διεύθυνση της κας Volmerange». Το σχολείο το ονόμασε «Βασιλικό Σχολείο» και δεν είχε στόχο να δημιουργήσει σοφές γυναίκες. Οι μαθήτριες που δέχεται είναι από 5- 16 ετών και πρέπει να αποκτήσουν τόσες γνώσεις στις επιστήμες, όσες είναι απαραίτητες ώστε να τις ολοκληρώσουν ως καλές νοικοκυρές και καλές μητέρες για να δημιουργήσουν μια ισορροπημένη και ευτυχισμένη οικογένεια.⁹³

Τέλος, ο Hilder στο πρότυπο αλληλοδιδασκτικό σχολείο των κοριτσιών που ίδρυσε οφείλεται η *«πρώτη εκπαίδευσις και πρώτη διαμόρφωσις Ελληνίδων, αίτινες εγένοντο έπειτα αι πρώται διδασκάλισσαι των ελληνικών Παρθεναγωγείων πολλαπλασιασθείσαι, έπειτα δια των ατύτων κόπων της κυρίας Χιλ και του συζύγου της»*. Στο προαναφερθείς σχολείο 30 κορίτσια από 8 έως 12 ετών, διδάσκονταν την ελληνική και ομιλούμενη γλώσσα, την Ιερή Κατήχηση, Φυσική και Γενική Ιστορία, Γεωγραφία, Ιχνογραφία, Φωνητική Μουσική και κάθε είδους κεντήματος. Για τα κορίτσια που προορίζονταν για δασκάλες διδάσκονταν ακόμη και την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και το σύστημα διδασκαλίας των Νηπιακών Σχολείων. Από την μία στόχευε να προσφέρει γνώση, σε μια μερίδα κοριτσιών που ανήκαν στις ανώτερες τάξεις και από την άλλη επαγγελματική διέξοδο για τα φτωχά κορίτσια.⁹⁴

Οι πληροφορίες οι οποίες λαμβάνουν οι άνθρωποι της εποχής από περιοδικά και εφημερίδες, σχετικά με την λειτουργία των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων είναι πολλές. Το κράτος εγκρίνει την ιδιωτική πρωτοβουλία και την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων. Με την νομοθεσία για τη στοιχειώδη εκπαίδευση των κοριτσιών του 1836, δείχνει ξεκάθαρα ότι η κυβέρνηση θεωρεί την μέση εκπαίδευση των κοριτσιών ιδιωτική πρωτοβουλία. Στο άρθρο 115 του διατάγματος αναφέρεται: *«Όπου η κυβέρνησις δεν εσύστησεν ελληνικόν σχολείον, δύνανται δήμοι ή ιδιώται να συστήσωσι τοιούτον ή και τάξεις τινάς γυμνασίου εξ ιδίων αναλωμάτων. Αλλ' ο οργανισμός αυτών χρεωστέι να ήναι κατά πάντα ομοιόμορφος με των ελληνικών σχολείων του κράτους και των αντιστοιχουσών τάξεων του»*.⁹⁵ Μετά την πρώτη φάση της διεύθυνσης της ιδιωτικής

⁹³ Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, διαθέσιμο στο: <http://www.argolikivivliothiki.gr>, 22/9/2019

⁹⁴ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 140

πρωτοβουλίας, λειτουργούν στην Ελλάδα την περίοδο 1836- 1837 τα παρακάτω δημόσια και ιδιωτικά σχολεία αρρένων και θηλέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΠΕΡΙΟΧΕΣ	Αρρένων	Μαθητές	Θηλέων	Μαθήτριες	Αρ. Σχολ	Αρ. Μαθ
Αργολίδα	6	731	2	211	18	369
Υδρα	3	406	0	0	7	194
Κορινθία	0	0	0	0	15	253
Αχαΐα	3	345	0	0	1	45
Κυλλωνία	2	177	0	0	0	0
Ηλεία	2	133	0	0	5	216
Τριφυλία	1	137	0	0	4	128
Ολυμπία	2	97	0	0	0	0
Πυλία	3	228	0	0	0	0
Μεσσηνία	3	273	0	0	0	0
Μαντηνεία	2	227	0	0	8	364
Μεγαλόπολη	0	0	0	0	1	18
Γορτυνία	4	232	0	0	13	514
Κυνουρία	6	543	0	0	3	150
Λακεδαιμόνοια	3	178	0	0	0	0
Λακωνία	4	238	0	0	0	0
Αιτωλία	3	266	0	0	3	44
Ακαρνανία	0	0	0	0	0	0
Τριχωνίδα	0	0	0	0	2	40
Ευρυτανία	2	147	0	0	0	0
Φθιώτιδα	2	193	0	0	0	0
Φωκίδα	2	314	0	0	0	0
Βοιωτία	2	249	0	0	3	85
Θήβα	1	106	0	0	0	0
Αττική	7	852	3	169	10	257
Εύβοια	2	372	0	0	0	0
Κάρυστος	2	226	0	0	6	289
Τήνος	4	409	1	95	3	60
Άνδρος	3	213	0	0	6	113
Σύρος	9	1154	1	123	6	288
Κέα	2	260	0	0	0	0
Νάξος	5	475	0	0	1	55
Μήλος	4	360	0	0	1	20
Θήρα	7	572	0	0	1	13

Δημοτικά σχολεία Αρρένων και Θηλέων (Πηγή: Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αρ.87, 31 Δεκεμβρίου 1836)

Τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια αποτελούν πόλο έλξης και στήριξαν την προσέλευση της πλούσιας πελατείας τους σε ποικίλους λόγους. Το βασικό ήταν ότι πρόσφεραν πειθαρχία μέσα από ένα σύστημα αυστηρής επιτήρησης. Ήταν απαραίτητος στόχος για τα Παρθεναγωγεία καθώς ήταν κοινά αποδεκτές αξίες που έρεπε να στηρίζουν το κύρος της οικογένειας. Αρχικά,

τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια δεν είχαν καλό εξοπλισμό. Χρόνο όμως με τον χρόνο απέκτησαν πολυτελή οικήματα και συνακόλουθο αυτού ήταν να τραβήξει τον ενδιαφέρον των πλούσιων οικογενειών. Πέρα όμως από αυτό, διατηρούσαν άψογα και τους κανόνες υγιεινής κάτι αναμφισβήτητα σημαντικό. Πόλο έλξης αποτέλεσε και το γεγονός ότι υπήρχε ιδιαίτερη προβολή στην διδασκαλία ξένων γλωσσών από ξένους δασκάλους. Εκτός από την διεύθυνση ή την υποδιεύθυνση που την ανέθεταν πάντα σε γυναίκα, το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό στις ανώτερες τάξεις το αποτελούσαν καθηγητές των δημόσιων Γυμνασίων ή του Πανεπιστημίου, ενώ για την διδασκαλία των ειδικών μαθημάτων χρησιμοποιούσαν ξένους δασκάλους και δασκάλες.⁹⁶ Οι Ελληνίδες δασκάλες περιορίζονταν στις κατώτερες τάξεις και συνήθως ασκούσαν την επιτήρηση και τον έλεγχο των μαθημάτων ως επιμελήτριες. Τέλος, ημέρες δόξας και επίδειξης για τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια αποτελούσαν οι δημόσιες εξαμηνιαίες εξετάσεις τους και ιδιαίτερα οι εξετάσεις του Ιουνίου. Μπροστά στις αρχές του τόπου, στους γονείς, στους φίλους και τους συγγενείς επιδεικνυόταν ο κόπος τους, προκαλώντας ικανοποίηση στην πολιτεία, συγκίνηση στους γονείς και κύρος στους επιχειρηματίες και την ιδιωτική εκπαίδευση.⁹⁷

2.5. Η λειτουργία του Ανώτερο σχολείου των Κορασίων

Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση του και τα πρώτα βήματα έγιναν το 1840 – 1843. Για την επιτυχία αυτού του σκοπού κρίθηκε απαραίτητο από τους αρμόδιους φορείς να επιλυθούν σοβαρά λειτουργικά προβλήματα, τα οποία εκκρεμούσαν από την σύστασή του. Στην ιεράρχηση αυτών των προβλημάτων την κύρια θέση κατείχε η αύξηση του διδακτικού προσωπικού, η βελτίωση του προγράμματος σπουδών, με την προσθήκη ορισμένων μαθημάτων, ο διορισμός διευθυντή και τέλος η ανεύρεση ενός μεγαλύτερου κτιρίου για την αντιμετώπιση του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού μαθητριών. Τον Ιούνιο του 1840, γίνεται μία σοβαρή προσπάθεια για την επίλυση πολλών απ' αυτών των προβλημάτων. Ο δάσκαλος του σχολείου Ι. Βαλλέτας υποβάλλει στη δημοτική αρχή συγκεκριμένες προτάσεις που θα είχαν ως θετικό αποτέλεσμα να αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των μορφωμένων «ηθικά και διανοητικά κοριτσιών» του δήμου της Ερμούπολης. Τον Φεβρουάριο του 1842, παρεμβαίνει

⁹⁶ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 226-227

⁹⁷ Δ. Σάκκης, Α. Αντωνίου, *Ώψεις Νεοελληνικής Ιστορίας 1833- 1945, Κοινωνία- Οικονομία- Εκπαίδευση, χ. χ.*, σ. 211

η Γραμματεία, η οποία συνιστά με κανονισμό που αποστέλλει στο διοικητή της Σύρου, ποια μαθήματα είναι απαραίτητα να διδάσκονται και επικρίνει τον διευθυντή Βαλλέτα για την ασάφεια που χαρακτηρίζει το πρόγραμμα λειτουργίας του σχολείου του. Το καλοκαίρι του 1843, ενώ η πρόοδος του σχολείου είναι μεγάλη, απειλείται για κατάργηση. Οι λόγοι που επιβάλλουν την κατάργησή του είναι οικονομικοί. Η διοίκηση φυσικά, αρνείται την ιδέα της κατάργησής του, καθώς είναι το μόνο ανώτερο Σχολείο θηλέων το οποίο δεν είναι ιδιωτικό. Με έγγραφό της αποκαλύπτει ότι οι λόγοι που προβάλλονται από τη δημοτική αρχή δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και στην ουσία είναι ανυπόστατοι, διότι η δαπάνη για τη λειτουργία του Σχολείου και τη μισθοδοσία του δασκάλου Μαγκακάκη είχε προϋπολογιστεί από το δημοτικό Συμβούλιο και είχε συμπεριληφθεί στον προϋπολογισμό που είχε εγκριθεί από το δήμο. Πλάι στα παραπάνω επιχειρήματα που είναι η απάντηση στα οικονομικά προβλήματα που επικαλέστηκε ο δήμος και που στην πραγματικότητα αποδεικνύονται ασύστατα, εφόσον ο δήμος δεν επιφορτίζεται με κάποια νέα επιβάρυνση, ο διοικητής προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει και να συγκινήσει τους Ερμούπολίτες αναφερόμενος όχι μόνο στην κοινωνική διάσταση που παρουσιάζει το θέμα αλλά και στην εθνική αποστολή του Πανελληνίου αυτού ιδρύματος.⁹⁸ Το 1857, απειλήθηκε ξανά καθώς καταγράφηκαν αρνητικά στοιχεία, τα οποία η επιτροπή επισήμανε στη λειτουργία του σχολείου και τα οποία κατά την άποψή τους καθιστούσαν περιττή την ύπαρξή του. Ακόμη, η έκθεση περιλαμβάνει στο δεύτερο μέρος την επιχειρηματολογία στις πιθανές κοινωνικές αντιδράσεις με κριτήριο όπως δηλώνεται, την πείρα και τον ορθό λόγο. Το πρώτο θέμα είναι εξόφθαλμα ταξικό. Στην πιθανή κοινωνική αντίδραση ότι αδικείται η κατώτερη τάξη, η επιτροπή αντιτάσσει την πείρα και τον ορθό λόγο, που με μικρές μόνο εξαιρέσεις αποδεικνύουν ότι η τάξη αυτή, όταν μορφώνεται πέρα από το επίπεδο που παρέχεται στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, υπερβαίνει τα όρια της και αυτό γίνεται η αφορμή να δυστυχήσει και όχι να ωφεληθεί. Στις 31 Ιουλίου 1857, η επίσημη αντίδραση που εκφράστηκε ήταν διαμέτρου αντίθετη. Τονίζεται από την επιτροπή κατηγορηματικά ότι θεωρεί περιττή και επιζήμια κάθε συζήτηση για το θέμα αυτό, αφού η ωφέλεια από το σχολείο είναι δεδομένη, όπως και όλων γενικά των ανάλογων ιδρυμάτων. Η διοίκηση προτείνει αντί για κατάργηση βελτίωση για την αποδοτικότερη λειτουργία του σχολείου: εισαγωγή της ομιλούμενης γλώσσας, για να αποκτήσουν τα παιδιά σωστό λόγο και να μάθουν σωστή ορθογραφία, τροποποιήσεις στο μάθημα της οικιακής οικονομίας, πρακτική άσκηση στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο, δωρεάν φοίτηση άπορων μαθητριών και τέλος εφάπαξ πληρωμή διδασκτρών από όσες μαθήτριες δεν ήταν άπορες. Από την πρώτη Οκτωβρίου του

⁹⁸ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 176

1859, δύο μόλις χρόνια μετά την τελευταία προσπάθεια για βελτίωση του Σχολείου, αρχίζει μια νέα σειρά παρεμβάσεων και εισηγήσεων που εκφράζουν τις γνωστές εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις.⁹⁹

Η ιστορία παρουσιάζει ανάγλυφη την εικόνα του αγώνα που καταβλήθηκε από τη διοίκηση και άλλους φορείς, για να μη σταματήσει η λειτουργία του μοναδικού δημόσιου αυτού Σχολείου Θηλέων. Η πολιτεία εκτεθειμένη με την εγκατάλειψη της Μέσης Εκπαίδευσης θηλέων στην ιδιωτική πρωτοβουλία αγωνίζεται να το διατηρήσει όχι μόνο για λόγους ευαισθησίας απέναντι στο γυναικείο πληθυσμό, αλλά και για λόγους καθαρά εθνικούς. Η γεωγραφική θέση της Ερμούπολης που πολύ σωστά είχε επιλεγεί και από τους διαμαρτυρομένους ιεραπόστολους και από τους καθολικούς ως γέφυρα για τη διάδοση των απόψεών τους στο χώρο της Ανατολής, πρέπει να αποτέλεσε το ισχυρότερο κίνητρο για τη διατήρησή του. Οι συνεχείς κρατικές παρεμβάσεις στον τρόπο λειτουργίας του πιστοποιούν ότι το Σχολείο αυτό υπήρξε η γνήσια προϊστορία της δημόσιας Μέσης Εκπαίδευσης θηλέων στην Ελλάδα, με όλες τις γνωστές αδυναμίες και παραλείψεις που παρουσίαζε το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Τον 19^ο αιώνα η ανώτερη μόρφωση των γυναικών είναι αστική υπόθεση, ακολουθεί τον εκδημοκρατισμό των ηθών και ότι το φυλετικό χάσμα αμβλύνεται, όταν περιορίζεται το ταξικό μεταξύ αρρένων. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα πως τα «σχολεία κορασίων» είναι μια βαθμίδα πιο πάνω από το Δημοτικό Σχολείο που δεν έχει σχέση όμως ούτε με τη Μέση Εκπαίδευση των αγοριών, ούτε με το Διδασκαλείο. Αποτελεί ένα θεσμό δηλαδή αμέσως μετά τη Δημοτική Εκπαίδευση και πολύ κοντά σ' αυτή. Φαίνεται, επομένως, πώς ποιοτικά τα σχολεία αυτά προσφέρουν λίγα παραπάνω από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της εποχής.¹⁰⁰

Ο κεντρικός άξονας των μαθημάτων στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο υπήρξε η πρακτική ωφελιμότητα των γνώσεων, στην οποία αποσκοπούσε η διδασκαλία των περισσότερων και η ένταξη του συνόλου των διδασκομένων σε ενοποιημένους κύκλους. Ο προσανατολισμός του προγράμματος έγκειται στις αλλαγές που επέφερε στα καθιερωμένα σχήματα και προγράμματα των ομοιόβαθμων σχολείων. Το βασικό του χαρακτηριστικό του προγράμματος υπήρξε η στροφή στον νέο ελληνισμό και τα σύγχρονα ιδανικά. Τέλος, θα ήθελα να προσθέσω πως όχι μικρότερης σημασίας υπήρξε η παιδαγωγική ατμόσφαιρα που επιδίωξε το σχολείο. Στόχος ήταν να αναπτύξουν οι μαθήτριες την προσωπικότητά τους, την αυτονομία και την

⁹⁹ Α. Λαμπράκη - Παγανού, ό. π., σ. 180

¹⁰⁰ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 79

ολοκληρωμένη μόρφωση μέσα από τις διαδικασίες αγωγής με την «πλούσια κι ελεύθερη σχολική ζωή».¹⁰¹

---

¹⁰¹ Α. Δαλακούρα, «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2002, σ. 24

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι εξελίξεις κατά την περίοδο 1861- 1910

3.1. Σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας

Οι ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία κοριτσιών, που είχαν ιδρύσει πολλοί δήμοι της χώρας είχε αποτέλεσμα να προσέρχονται στις εξετάσεις και συχνά να παίρνουν δίπλωμα δασκάλας κοπέλες με στοιχειώδεις μόνο γνώσεις ανάγνωσης και αριθμητικής. Σύμφωνα με έγγραφο του προέδρου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας Α. Μαυροκορδάτου, το καλοκαίρι του 1861 προσήλθαν στις εξετάσεις 58 μαθήτριες από τις οποίες οι 28 είχαν τελειώσει το σχολείο της Εταιρείας και από τις υπόλοιπες «άλλαι μεν ανήκον εις κατωτέρας τάξεις της Εταιρείας, μή αποπερατώσασαι τας σπουδάς των, άλλαι δε εις το Δημοτικόν Σχολείον Αθηνών και άλλαι εις Ιδιωτικά σχολεία». ¹⁰² Το γεγονός αυτό βέβαια δεν μπορούσε να μην έχει επιπτώσεις στο γενικότερο μορφωτικό επίπεδο της δασκάλας και της Δημοτικής Εκπαίδευσης των κοριτσιών. Βέβαια, ανεξάρτητα από τις αντιρρήσεις οι οποίες εκφράζονταν κατά διαστήματα για τον τρόπο λειτουργίας του, αποτελεί το πιο άρτια οργανωμένο Παρθεναγωγείο της εποχής αυτής.

Το κράτος με διάταγμα στις 13 Οκτωβρίου 1861 αναγνωρίζει επίσημα το Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ή αλλιώς Αρσάκειο ως το μόνο διδασκαλείο θηλέων. Η ιδιότητα του Αρσακείου ως Διδασκαλείου θηλέων, αναγνωρισμένη επίσημα το 1861, απάλλαξε ουσιαστικά το κράτος από την ευθύνη αυτής της δημιουργίας δημόσιου Διδασκαλείου θηλέων, γεγονός που θα αποτελέσει θέμα συζητήσεων και διαφωνιών τα επόμενα χρόνια. Για την απόκτηση διπλώματος δασκάλας από το Διδασκαλείο γίνονται εξετάσεις από επιτροπή που αποτελούνται από τους καθηγητές της τελευταίας τάξης του σχολείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας με πρόεδρο τον διευθυντή του Διδασκαλείου Αρρένων. Όταν όμως το Διδασκαλείο Αρρένων καταργήθηκε το 1864, είχε ως συνέπεια και την κατάργηση του αντίστοιχου σχολείου θηλέων κι έτσι επανήλθε το προηγούμενο σύστημα της εξέτασης των διδασκαλισσών από ειδική επιτροπή. Όμως στις 11 Μαΐου του 1867, το Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αναγνωρίζεται ξανά ως «Διδασκαλείον διδασκαλισσών». ¹⁰³

¹⁰² Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 147

¹⁰³ «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, Αρσάκεια-Τοσίτσεια Σχολεία», 4/8/2017, διαθέσιμο στο: <https://www.arsakeio.gr>, ημερομηνία προσπέλασης: 10/9/2019

Η διάρκεια των σπουδών σύμφωνα με τον κανονισμό του 1851 έχει γίνει 5 χρόνια, κι αυτό διατηρείται έως το 1882. Το σχολείο λειτουργεί με 9 τάξεις. Με το διάταγμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1880 καθιερώθηκε σε όλα τα σχολεία της χώρας η συν διδακτική μέθοδος, σύμφωνα με την οποία τα Δημοτικά σχολεία λειτουργούσαν με 4 ή με 5 τάξεις. Το 1882 έχει 6 τάξεις και το Δημοτικό σχολείο 4, το 1883 το Διδασκαλείο έχει 5 τάξεις και το Δημοτικό Σχολείο 5. Το 1884 το διδασκαλείο έχει 5 τάξεις, γιατί το πρότυπο Δημοτικό Σχολείο αυξάνει τάξεις σε 6. Το γεγονός αυτό δείχνει πως το Δημοτικό δεν είναι αυτοτελές, αλλά προπαρασκευαστικό του Διδασκαλείου. Ο κατάλογος των μαθημάτων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας δείχνει καθαρά το διπλό σκοπό του σχολείου αυτού. Πρωτίστως επιδιώκει να δώσει μαζί με την καθαρά επαγγελματική και κάποια γενικότερη μόρφωση στις μαθήτριές του: μαζί με τη δασκάλα να μορφώσει και την «οικοδέσποινα». Το σχολείο δηλαδή συνεχίζει να λειτουργεί με κοινό πρόγραμμα μαθημάτων για τις δυο κατηγορίες των μαθητριών του και αποτελεί έτσι επαγγελματικό και σχολείο γενικής παιδείας μαζί.¹⁰⁴ Όλα αυτά τα χρόνια η εκπαίδευση των γυναικών αντιμετωπίζεται αποσπασματικά και είναι υποβαθμισμένη. Η στάση αυτή αποτυπώνεται στην παροχή απλούστερων γνώσεων προς τις μαθήτριες, οι οποίες προετοιμάζονται για έναν ειδικό ρόλο από τον αντίστοιχο των ανδρών, γεγονός που έχει άμεσες επιπτώσεις και στην εκπαίδευση των διδασκαλισσών. Η εκπαίδευση των γυναικών το 19^ο αιώνα είναι σαφώς υποβαθμισμένη σε σχέση με την αντίστοιχη των ανδρών δασκάλων στα χρόνια φοίτησης και στο περιεχόμενο των σπουδών.¹⁰⁵

3.2. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία επεκτείνει το έργο της

Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, αποδεικνύοντας, κατά την πρόθεση των ιδρυτών της, το έμπρακτο ενδιαφέρον για την ελληνική εκπαίδευση, πέρα από οποιεσδήποτε πολιτικές ή οικονομικές σκοπιμότητες και υποκαθιστώντας σε πολλές περιπτώσεις την Πολιτεία, η οποία δεν επαρκούσε, αποφασίζει να ιδρύσει Αρσάκεια. Έντονη είναι η δράση της στην Ήπειρο, στην Θράκη και τη Μακεδονία. Η εκπαίδευση των κοριτσιών, συνεχίζει να μην αποτελεί προτεραιότητα για το κράτος, όμως δεν ισχύει το ίδιο για την Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Αναβαθμίζει την θέση της γυναίκας και της προσφέρει αρχικά επαγγελματικές διεξόδους. Αυτό επιτυγχάνεται με την διασπορά των σχολείων της σε διάφορα σημεία της χώρας και τη

¹⁰⁴ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 156

¹⁰⁵ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 23

σταθερή επιδίωξη των στόχων της.¹⁰⁶ Το 1867, αποφασίζει την σύσταση σχολείων σε δήμους της Αττικής ή σε περιοχές της Ελλάδας που υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη ενίσχυση της γλώσσας. Η διοίκηση των περιφερειακών σχολείων αυτών κατά κανόνα ανατίθεται σε τοπικές επιτροπές, συνήθως υπό την προεδρία του Δημάρχου, του Επισκόπου ή άλλου ευυπόληπτου πολίτη. Η ίδρυση των νέων Σχολείων γίνεται υπό τον όρο ότι οι ενδιαφερόμενοι δήμοι θα παρέχουν κατάλληλο οίκημα και θα καταβάλλουν τα έξοδα για τη συντήρησή του. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία έχει αναλάβει την διανομή βιβλίων και άλλου εκπαιδευτικού υλικού σε σχολεία, δήμους, συλλόγους, κοινότητες και για την αποστολή διδασκαλισσών, για να στελεχώσουν σχολεία του Ελληνισμού. Στην Αττική, εκτός από το πρώτο Αρσάκειο Θηλέων και το Τοσίτσειο στο κέντρο της Αθήνας, Αρσάκεια ιδρύονται και στις εξής περιοχές: στην Κηφισιά (1867- 1880), στο Μενίδι (1867- 1869, 1872- 1892), στα Κιούρκια (1867- 1868), στα Πατήσια (1871- 1876), στην Ελευσίνα (1873- 1892) και στη Χασιά (1890- 1892). Εκτός Αττικής ιδρύεται Αρσάκειο Σχολείο στη Χοταχόβα Βορείου Ηπείρου, σύμφωνα με την επιθυμία που είχε εκφράσει ο Απόστολος Αρσάκης στη διαθήκη του για το σχολείο αυτό, το οποίο το είχε ιδρύσει στην γενέτειρα του πριν κάνει την γνωστή δωρεά του στην Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Επιπροσθέτως, Αρσάκεια ιδρύονται στην Άνδρο (1867- 1868), στην Αβία Μάνης (1874- 1875), στα Στύρα Ευβοίας (1885- 1892), στην Κέρκυρα (1886), στην Λάρισα (1902- 1937) και τέλος στην Πάτρα (1891), όπου λειτουργεί μέχρι σήμερα. Το γεγονός ότι τα σχολεία αυτά δεν λειτούργησαν για πολλά χρόνια, αποδεικνύει το ποσοστό της δυσκολίας να γίνει αποδεκτό ένα σχολείο θηλέων εκείνα τα χρόνια, που πολλοί είναι αυτοί που αμφισβητούν την αναγκαιότητα της μόρφωσης των κοριτσιών, με το άτοπο επιχείρημα ότι η μόρφωση και η εκπαίδευση του απομακρύνει από το κύριο μέλημα τους, οι οποίες είναι προορισμένες για την επίτευξη αυτού, την οικογένεια.¹⁰⁷

3.3. Τα Παρθεναγωγεία

Ξεχωριστό κεφάλαιο της ελληνικής εκπαίδευσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούν τα Παρθεναγωγεία, τα οποία όπως είδαμε και στις προηγούμενες περιόδους απαντώνται στις μεγάλες πόλεις ή σε περιοχές όπου ο γυναικείος πληθυσμός είναι ενταγμένος

¹⁰⁶ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 149

¹⁰⁷ «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, Αρσάκεια- Τοσίτσεια Σχολεία», 4/8/2017, διαθέσιμο στο: <https://www.arsakeio.gr>, ημερομηνία προσπέλασης: 10/9/2019

στην βιοτεχνική παραγωγή. Τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ως ολοκληρωμένα ιδρύματα εμφανίζονται στη δεκαετία του 1870 και συνεχίζουν να ιδρύονται ή να συγκροτούνται σε ιδρύματα του τύπου αυτού έως και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα.¹⁰⁸

Οι αναπτυξιακοί ρυθμοί της γυναικείας εκπαίδευσης επηρεάζονταν εξίσου από τις κρίσεις στην οικονομία, που έπλητταν ορισμένες περιοχές περισσότερο από άλλες, επιπλέον όμως προσέκρουσαν και στις κρατούσες αντιλήψεις σχετικά με την θέση της γυναίκας στην κοινωνία, ιδιαίτερα στο αστικό περιβάλλον. Έτσι, η έλλειψη οικονομικών πόρων ευνοούσε σε κάποιες περιπτώσεις τη μικτή φοίτηση στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, όσο περισσότερο όμως διαδιδόταν η αστική ιδεολογία, η γυναικεία εκπαίδευση άρχισε να διαφοροποιείται αισθητά από την ανδρική. Δεν ήταν μόνο το γεγονός ότι τα ποσοστά του γυναικείου μαθητικού πληθυσμού υπολείπονταν σε μεγάλο βαθμό εκείνων του ανδρικού αλλά άρχισε να διαφοροποιείται επίσης τόσο ο χρόνος φοίτησης όσο και το πρόγραμμα των μαθημάτων. Όπου υπήρχαν, τα Παρθεναγωγεία ήταν ανεξάρτητα εκπαιδευτικά ιδρύματα ολιγοετούς φοίτησης, το εγκύκλιο πρόγραμμα των οποίων δεν αντιστοιχούσε απαραίτητα στο πρόγραμμα ούτε του αλληλοδιδασκτικού ούτε του Ελληνικού Σχολείου. Οργανικά τα Παρθεναγωγεία ανήκαν στην διεύθυνση της Κεντρικής Ελληνικής Σχολής ενώ οι δασκάλες τους ήταν κατά κανόνα απόφοιτες Αρσακείου Αθηνών, που τελούσε υπό την αιγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας.¹⁰⁹

Πλέον η Πολιτεία αποκτά ενεργό ρόλο στην λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων, καθώς μέχρι τώρα όπως είδαμε διατηρούσαν απόλυτη πρωτοβουλία σε θέματα οργάνωσης και σπουδών. Το Υπουργείο, με τις σχετικές εγκυκλίους επιμένει κυρίως στο θέμα της άδειας λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων. Επιπροσθέτως, με την εγκύκλιο της 15 Σεπτεμβρίου 1871 το Υπουργείο καθόρισε ότι δεν επιτρέπεται η ίδρυση Ιδιωτικού σχολείου όπου υπάρχουν ήδη αρκετά. Με αυτό τον τρόπο θέλησαν να αποφύγουν την συγκέντρωση πολλών σχολείων μαζί. Βέβαια, αυτή η διάταξη δεν εφαρμόστηκε, με αποτέλεσμα τα περισσότερα ιδιωτικά σχολεία των κοριτσιών να βρεθούν και πάλι συγκεντρωμένα στην Αθήνα και την Ερμούπολη. Εν συνεχεία μετά το 1860 λειτουργούν αρκετά Δημοτικά Σχολεία. Τα κυριότερα από αυτά είναι: της Ειρήνης Χρυσικοπούλου, του Ι. Βαρνάβα, της Πηνελόπης Δρίτσου, της Αθηνάς Ορλανδού και της Μ. Μπαρμπάνου. Τα σχολεία της Δημοτικής Εκπαίδευσης ονομάστηκαν «αλληλοδιδασκτικά σχολεία κορασίων» και στη συνέχεια «δημοτικά σχολεία κορασίων». Μετά

¹⁰⁸ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, ό. π., σ. 48

¹⁰⁹ Λ. Παπαδάκη, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770- 2000, Τα Χρόνια της Σταθερότητας- Η Οικονομική και Κοινωνική Ανάπτυξη του Ελληνισμού*, 2003, τ. 5, σ. 170

το 1880 καθιερώνεται ο όρος «Παρθεναγωγεία» και «Δημοτικά Παρθεναγωγεία».¹¹⁰ Η Fr. Hill διηύθυνε το σχολείο της ως το 1865 και κράτησε την εποπτεία του σχολείου έως το 1867, το οποίο συνέχισε να λειτουργεί με την επωνυμία «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον». Η λειτουργία του σχολείου αυτού έχει ιδιαίτερη σημασία για την γυναικεία εκπαίδευση της χώρας μας. Αρχικά εφαρμόστηκαν σ' αυτό το σχολείο προγράμματα που στηρίζονταν σε νέες παιδαγωγικές βάσεις. Δευτερευόντως, μέσα από το συγκεκριμένο σχολείο εμφανίστηκαν στο προσκήνιο Ελληνίδες εκπαιδευτικοί που διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της γυναικείας εκπαίδευσης, αλλά και για την βελτίωση της κοινωνικής θέσης.¹¹¹

Το 1869 το «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον» περιλάμβανε Νηπιαγωγείο, Προκαταρτικό σχολείο, Ελληνικό σχολείο και δύο Γυμνασιακές τάξεις (Δ' και Ε'). Η διάρθρωση των βαθμίδων του σχολείου που εκτός από Ελληνικό σχολείο περιλαμβάνει και Γυμνασιακές τάξεις δείχνει καθαρά ότι πρωτοστατεί στην κίνηση για ανώτερη εκπαίδευση των Ελληνίδων. Μετά το 1870 άρχισε να αναπτύσσεται σημαντικά στην χώρα μας η κίνηση για την αναμόρφωση και την επέκταση της Παιδείας.

3.4. Οι μεταρρυθμίσεις του εκπαιδευτικού συστήματος

Οι κοινωνικές πιέσεις για αλλαγές στην εκπαίδευση και το γενικότερο κλίμα δυσφορίας που υπήρχε για την κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος οδήγησαν σε προσπάθειες μεταρρυθμίσεων. Μέσα σε μια δεκαετία πέντε διαφορετικοί υπουργοί παιδείας παρουσίασαν πέντε νομοσχέδια για αλλαγές στην εκπαίδευση. Τα νομοσχέδια αυτά ήταν: του Βουλευτή Γ. Βακαλόπουλου 1870 και των υπουργών Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Ι. Βαλασόπουλου (1874), Γ. Μίληση (1877), Θ. Δηλιγιάννη (1877) και του Α. Αυγερινού (1880).¹¹² Μετά την δυναστική λοιπόν αλλαγή πολλαπλασιάζονται οι απόψεις που διατυπώνονται για τη κρατική παρέμβαση με στόχο την ιδεολογική συστηματοποίηση και ηθοποίηση των Ελλήνων μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα.¹¹³ Τα νομοσχέδια των υπουργών Γ. Μίληση και Α. Αυγερινού προσπαθούν να επιλύσουν τα προβλήματα της εκπαίδευσης. Στα

¹¹⁰ Κ. Δαλακούρα- Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 207

¹¹¹ Α. Δαλακούρα, «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2002, σ. 28

¹¹² Χ. Κατσίκας- Κ. Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 2007*, χ. χ., σ. 87

¹¹³ Λ. Σκούρα, ό. π., σ. 58

εκπαιδευτικά σχέδια του Γ. Μιλήση φαίνεται η προσπάθεια αλλαγής και ένταξης της γυναίκας στην εκπαίδευση, όπου προτείνεται η ίδρυση διτάξιων «αστικών» σχολείων και για τα δύο φύλα, μετά το τετρατάξιο δημοτικό. Επιπροσθέτως, συγκρότησε επιτροπή, αποτελούμενη από καθηγητές του πανεπιστημίου, γυμνασιάρχες, μέλη του Διδασκαλικού Συλλόγου, προκειμένου να μελετήσει το ζήτημα του τρόπου εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης. Πρότεινε σε κάθε δήμο του κράτους την ίδρυση και ενός σχολείου θηλέων. Όμως στο κείμενο του νομοσχεδίου αναφερόταν «*όθεν πας πολίτης υποχρεώνεται να αποστέλλει εις το δημοτικόν σχολείον τον υιόν αυτού*». Άρα, δεν υπάρχει πρόβλεψη στο κείμενο του νομοσχεδίου για υποχρεωτική εκπαίδευση κοριτσιών.¹¹⁴ Λίγο αργότερα ο Α. Αυγερινός εισήγαγε πέντε νομοσχέδια, που το ένα από αυτά αναφέρεται στην ίδρυση και στη λειτουργία Παρθεναγωγείων. Τονίστηκε ότι η κυβέρνηση δεν φρόντισε για τη σύσταση Ανώτερων Παρθεναγωγείων με δαπάνες του δημοσίου «*αφού οι ημίσεις δήμοι του Βασιλείου δέονται χρηματικής επικουρίας στερούμενοι εισέτι προκαταρκτικού σχολείου θηλέων*». Τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία που ιδρύθηκαν, «*υπ' ουδενός νόμου διέπονται*», γιατί «*ουδέ περί ψηφίσεως νόμου οργανωτικού ανωτέρων παρθεναγωγείων ελήφθη πρόνοια*».¹¹⁵ Το κενό αυτό φιλοδοξεί να συμπληρώσει το Νομοσχέδιο του Αυγερινού, να θέσει δηλαδή τις νομοθετικές βάσεις για έναν «Ομόρρυθμο» οργανισμό των Ιδιωτικών Παρθεναγωγείων.¹¹⁶

Επόμενη σημαντική προσπάθεια να αναλάβει το κράτος την πρώτη βαθμίδα της μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών και τη μόρφωση διδασκαλισσών εκφράζεται με τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Γ. Θεοτόκη. Προτείνεται η ίδρυση κρατικών τριτάξιων Παρθεναγωγείων και κρατικού διδασκαλείου- οικοτροφείου. Τα νομοσχέδια αυτά δεν απομακρύνονται από την κυρίαρχη αντίληψη ότι μια μόρφωση ανώτερη του δημοτικού απευθύνεται στα κορίτσια των εύπορων σχετικά οικογενειών. Επιπροσθέτως, ο Γ. Θεοτόκης ορίζει μηνιαία δίδακτρα (10 δρχ.) για τα κρατικά αυτά Παρθεναγωγεία, μέτρο που θεωρήθηκε ότι δεν απέδιδε ουσιαστικά στον θεσμό τον δημόσιο και δωρεάν χαρακτήρα που είχε η αντίστοιχη βαθμίδα για τα αγόρια.¹¹⁷ Για το διδασκαλείο των θηλέων προτείνει την ίδρυση τριτάξιου διδασκαλείου θηλέων: «*Ιδρύεται διδασκαλείο θηλέων εν Μεσσολογγίω, αι του διδασκαλείου μαθήτριά ενδαιτώνται εν τω διδακτηρίω, η εν τω διδασκαλείω διδακτική περίοδο είναι τριετής και τα μαθήματα που διδάσκονται εν αυτώ: θρησκευτικά και ιδίως το Ευαγγέλιον, παιδαγωγικά,*

¹¹⁴ Χ. Κατσίκας- Κ. Ν. Θεριανός, ό. π., σ. 87- 88

¹¹⁵ Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 289

¹¹⁶ Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα – Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση*, Αθήνα 2002, τ. 1, σ. 166

¹¹⁷ Γ. Γιώτης, ό. π., σ. 55

μητρική γλώσσα, ελληνική ιστορία υγιεινή, οικιακή οικονομία, αριθμητική, γεωμετρία, γεωγραφία, φυσική ιστορία, ωδική, κλειδοκύμβαλον, ιχνογραφία, καλλιγραφία, γυμναστική και χειροτεχνήματα. Η διδασκαλία των μαθημάτων τούτων γίνεται επί 108 ώρας εν συνόλω την εβδομάδα κατά πάσας τας τρεις τάξεις του διδασκαλείου, ανά 42 μὲν ώρας τουτέστι την εβδομάδα κατά τας δύο κατωτέρας τάξεις, επί 24 δε ώρας την εβδομάδα εις την ανωτάτην τάξιν, συμπεριλαμβανομένων εν ταύταις των τεχνικών μαθημάτων πάντων και των χειροτεχνημάτων».¹¹⁸ Σε αυτό το σχολείο έχουν το δικαίωμα να γραφτούν, ύστερα από εισαγωγικές εξετάσεις, απόφοιτες Ανώτερων Παρθεναγωγείων. Επιβάλλει υψηλά δίδακτρα 600 δρχ. το χρόνο, με αποτέλεσμα στην ουσία το κράτος, υποκαθιστά την ιδιωτική πρωτοβουλία στον τομέα αυτό.¹¹⁹ Επακόλουθο αυτών των νομοσχεδίων ήταν να προκληθούν αντιδράσεις, καθώς τα μέτρα που προτάθηκαν για την βελτίωση της θέσης των κοριτσιών δεν ήταν ανάλογα με τη μεγάλη σημασία του προβλήματος, χωρίς ωστόσο να παραγνωριστούν και ορισμένα θετικά σημεία όπως ο σαφής διαχωρισμός του Διδασκαλείου από τα σχολεία της γενικής παιδείας, τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, καθώς και η αύξηση του χρόνου φοίτησης.

Από τη δεκαετία του 1870 και εξής το εκπαιδευτικό δίκτυο εξαπλώνεται με ταχύτατους ρυθμούς και στις αγροτικές περιοχές, με εξαίρεση τη Δυτική Μακεδονία. Ολοκληρώνεται ως προς τη διάρθρωση και την οργάνωση των εκπαιδευτικών του κατευθύνσεων και συμπεριλαμβάνει νηπιαγωγεία, πλήρη σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ξεχωριστά τμήματα ή ιδρύματα για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, ενώ κάνει την εμφάνισή της και η τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση, με τμήματα επαγγελματικής κατάρτισης ενταγμένα στη διάρθρωση των Ανώτερων Παρθεναγωγείων ή τη δημιουργία εργαστηρίων που λειτουργούν ως ένα είδος σχολών-μαθητείας. Ειδικότερα, σε όλες τις περιοχές, εκτός της Δυτικής Μακεδονίας, όπου η εκπαίδευση των κοριτσιών παραμένει και κατά την περίοδο αυτή υπόθεση των αστικών κέντρων, αυξάνεται ο αριθμός των Παρθεναγωγείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και των Παρθεναγωγείων με τάξεις ελληνικού σχολείου, ενώ μεγάλη αύξηση παρατηρείται στα νεοεμφανιζόμενα νηπιαγωγεία. Η αριθμητική αύξηση των σχολείων παρατηρείται κυρίως στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές (όπου η λειτουργία σχολείων για τα κορίτσια απουσίαζε κατά την προηγούμενη περίοδο) παρά στα αστικά κέντρα, στα οποία ο αριθμός τους παραμένει περίπου σταθερός και η όποια αύξηση σχολείων καταγράφεται με δυνατότητα φοίτησης και των κοριτσιών οφείλεται κυρίως στην ίδρυση νηπιαγωγείων ή στη λειτουργία μικτών σχολείων. Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, για

¹¹⁸ Σ. Μπουζάκης, ό. π., σ. 208

¹¹⁹ Α. Δημαράς, ό. π., σ. 246

παράδειγμα, έως και τη δεκαετία του 1870 λειτουργεί μόνο το Κεντρικό Παρθεναγωγείο και το προσαρτημένο σε αυτό Κεντρικό Νηπιαγωγείο. Από την επόμενη δεκαετία και έως το τέλος του αιώνα ο αριθμός των νηπιαγωγείων αυξάνεται σε οκτώ, ιδρύεται ένα μικτό δημοτικό σχολείο, το δημοτικό σχολείο Πύργων, και μεταβάλλεται σε μικτό ένα από τα υπάρχοντα δημοτικά σχολεία, η δημοτική σχολή Βαρδαρίου, ενώ λειτουργεί ως αμιγές ως προς το φύλο σχολείο για τα κορίτσια μόνο το προαναφερόμενο Παρθεναγωγείο. Όσον αφορά την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση επιδιώκεται η γενίκευση της εφαρμογής του συνδιδασκτικού συστήματος, καθώς η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εγκαταλείπεται από τις αρχές του 1870. Το συγκεκριμένο σύστημα εφαρμόστηκε πρώτα στο Παρθεναγωγείο της Θεσσαλονίκης και τρία χρόνια αργότερα στο σύνολο των σχολείων της πόλης. Η διάρθρωση των σχολείων παγιώνεται στα διτάξια ή τριτάξια νηπιαγωγεία, τα οποία εμφανίζονται με μεγάλη πυκνότητα σε όλο το χώρο των κοινοτήτων, στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία και στις πεντατάξιες αρχικά και εξατάξιες στη συνέχεια αστικές σχολές. Στα μεγάλα αστικά κέντρα από τη δεκαετία του 1880 και εξής αυξάνονται και τα μικτά πρωτοβάθμια σχολεία, καθώς για εξοικονόμηση πόρων καταργούνται ή συγχωνεύονται σχολεία αμιγή για το ένα ή το άλλο φύλο, των οποίων η τοπική εγγύτητα καθιστά περιττή τη δαπάνη της ξεχωριστής λειτουργίας τους. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η εμφάνιση ολοκληρωμένων για την γυναικεία εκπαίδευση σχολείων μέσης εκπαίδευσης. Αρχικά υπάρχουν ελληνικά σχολεία, τα οποία συμπεριλαμβάνουν στη διάρθρωσή τους νηπιαγωγείο, δημοτική, αστική σχολή και τριτάξιο ελληνικό τμήμα. Εν συνεχεία, Παρθεναγωγεία με την ίδια διάρθρωση, αλλά περισσότερες των τριών τάξεων στο «γυμνασιακό τμήμα». Τέλος, τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, τα οποία αποτελούν τον πλέον αντιπροσωπευτικό τύπο της Μέσης Εκπαίδευσης των κοριτσιών. Συγκεντρώνουν στη διάρθρωσή τους όλες τις βαθμίδες και τις κατευθύνσεις σπουδών και συγχρόνως λειτουργούν ως ιδρύματα εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, στοιχεία που αποτελούν και τις σημαντικότερες διαφοροποιήσεις τους από τους δύο άλλους τύπους σχολείων και διδασκαλείων που λειτουργούν με στόχο την παροχή εκπαίδευσης και κατάρτισης στις γυναίκες εκπαιδευτικούς, έχουν όμως και αυτά στην δομή τους σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.¹²⁰

Η άνθηση της Μεγάλης Ιδέας και το όραμα εκσυγχρονισμού της χώρας ενισχύουν μετά το 1880 το οικιακό και μητρικό ιδεώδες και δημιουργούν νέα κοινωνικά αιτήματα που επιδρούν σημαντικά στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης των κοριτσιών. Η μητρότητα προάγεται emphatically σε κοινωνική αποστολή, και οι γυναίκες προάγονται σε στυλοβάτες της οικογένειας

¹²⁰ Κ. Δαλακούρα- Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 50

και του έθνους, αξιολογούνται δηλαδή ηθικά και κοινωνικά. Η χρονική διάρκεια των σπουδών ποικίλλει στα διάφορα παρθεναγωγεία, είναι όμως, σε όλες τις περιπτώσεις, μικρότερη από τη διάρκεια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των αγοριών που περιλαμβάνει την εποχή αυτή τρίχρονο ελληνικό σχολείο και τετράχρονο γυμνάσιο, όπως ήδη αναφέρθηκε. Τα παρθεναγωγεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, που έχουν το μεγαλύτερο κύκλο σπουδών, περιλαμβάνουν μετά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση 4-6 χρόνια φοίτησης, με συνηθέστερη τη διάρκεια των πέντε χρόνων. Ως προς τη συνολική διάρθρωσή τους, περιλαμβάνουν νηπιαγωγείο, αλληλοδιδασκτικό σχολείο (4 τάξεις) ή συνδιδασκτικό τμήμα (μετά το 1879), τάξεις ελληνικού σχολείου, γυμνασιακές τάξεις (ορισμένα μόνον από το 1863 και εξής), τάξεις διδασκαλείου (2-3). Η παράλληλη λειτουργία όμως του παρθεναγωγείου και του διδασκαλείου όπου φοιτούν κορίτσια λαϊκών στρωμάτων κάνει ορατή και προβάλλει τη μοναδική επαγγελματική διέξοδο που προσφέρεται την εποχή αυτή με το επάγγελμα της δασκάλας, αφού δίνει την ευκαιρία στις νέες κοπέλες να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο δημόσιο χώρο. Με τον τρόπο αυτό «υποτάσσεται» εμφανώς η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στον «επαγγελματισμό», αφού το ανώτερο παρθεναγωγείο λειτούργησε ολόκληρο τον 19ο αιώνα ως προπαρασκευαστικό σχολείο για το διδασκαλείο.¹²¹

Το 1893 αποτελεί τομή στην ιστορία της εκπαίδευσης των κοριτσιών, γιατί η πολιτεία προχωρά στην πρώτη νομοθετική ρύθμιση για τη λειτουργία των Παρθεναγωγείων. Γίνεται διαχωρισμός του επαγγελματικού σχολείου (διδασκαλείο) από το γενικό (το ανώτερο Παρθεναγωγείο), αλλά αφήνει τη μέση εκπαίδευση των κοριτσιών σε χαμηλότερο επίπεδο, αφού το απολυτήριο δεν εξασφαλίζει τη δυνατότητα εγγραφής στο Πανεπιστήμιο. Αυτό συμβαίνει γιατί υπήρχε η πίστη, ότι η κοπέλα, είναι άμεσα συνδεδεμένη με το σπίτι και την οικογένεια. Αυτό δικαιολογεί το γεγονός της υποβάθμισης των Παρθεναγωγείων σε σχέση με τα Γυμνάσια των αγοριών, αφού οι μαθήτριες δεν προετοιμάζονται για πανεπιστημιακές σπουδές και ευρύτερη επαγγελματική δραστηριότητα. Επιπροσθέτως, την περίοδο αυτή έχουμε το πρώτο ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων που δημοσιεύτηκε με διάταγμα στις 21 Αυγούστου 1893 αποτελεί και την πρώτη επίσημη νομοθετική ρύθμιση για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών στην χώρα μας. Επιπροσθέτως, την ίδια χρονιά η πολιτεία αναγνωρίζει τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία ως Μέσα Σχολεία Θηλέων, και απαγορεύει αυστηρά τη φοίτηση μαθητριών στα δημόσια σχολεία των αγοριών, χωρίς όμως να ιδρύει κανένα άλλο σχολείο. Έτσι, η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών περιορίζεται στα Ιδιωτικά

¹²¹ Κ. Δαλακούρα- Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 66

σχολεία. Αλλά και όσον αφορά την εκπαίδευση της δασκάλας, η πολιτεία ενώ αναγνωρίζει τη σχετική ανάγκη, δεν προχωρά στην ίδρυση δημόσιου Διδασκαλείου.¹²²

Το 1897, γίνονται νέες ρυθμίσεις για τα Παρθεναγωγεία και Διδασκαλεία, οι οποίες προκύπτουν με το διάταγμα της 11^{ης} Νοεμβρίου 1897 και με το διάταγμα της 18^{ης} Ιουνίου 1896. Σύμφωνα με τα διατάγματα, αναγνωρίζονται οριστικά ως Διδασκαλεία θηλέων τα σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Αθήνα, στην Πάτρα και την Κέρκυρα. Το 1899, σε μια σειρά από νομοσχέδια του υπουργού Α. Ευταξία που υποβάλλονται στη Βουλή, εκδηλώνεται η πρόθεση της πολιτείας να ιδρύσει κρατικά «Ανώτερα Παρθεναγωγεία» και «Διδασκαλεία Θηλέων». Τελικά τα νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν ποτέ.¹²³

Παράλληλα, με τις συστηματικές απαιτήσεις για βελτίωση της γυναικείας εκπαίδευσης και την αναδιοργάνωση του τρόπου λειτουργίας των Ανώτερων Παρθεναγωγείων, οι Ελληνίδες διεισδύουν, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στα δευτεροβάθμια σχολεία των αρρένων, εξασφαλίζοντας χωρίς να προηγηθεί ειδική νομοθετική ρύθμιση, την εγγραφή στα δημόσια Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια, αλλά και την ανοχή της κοινωνίας στην συνεκπαίδευση. Το 1910, μας δίνεται η μορφή μιας άλλης εκπαιδευτικής πραγματικότητας με τη φοίτηση μαθητριών στα δημόσια σχολεία και στα Γυμνάσια αρρένων. Το 1914, ιδρύονται από τον Τσιριμώκο τα πρώτα Αστικά σχολεία Θηλέων και λίγα χρόνια αργότερα, στα 1917, αρχίζουν να λειτουργούν τα πρώτα δημόσια Γυμνάσια και Ελληνικά σχολεία θηλέων. Στα 1929 η Μέση Εκπαίδευση των Θηλέων αριθμεί 7 Γυμνάσια, 16 Ανώτερα Παρθεναγωγεία, 24 Ελληνικά και 16 Αστικά Σχολεία Θηλέων.¹²⁴

Η πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα αποτελεί μεταίχμιο μιας νέας εποχής και για την ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης στην χώρα μας. Το 1904, έχουμε το πρώτο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο το οποίο αποτελεί τομή αφού σε αυτό τέθηκε επίσημα και δημόσια, το ζήτημα της γυναικείας εκπαίδευσης και πολλά από τα αιτήματα αυτού του συνεδρίου θα αποτελέσουν για χρόνια προβλήματα, που θα επιζητούν επίμονα λύση. Οι θετικές προτάσεις για την γυναικεία εκπαίδευση, που δεν απομακρύνονται όμως από το πρότυπο της μητέρας και συζύγου, η υποστήριξη της ισοτιμίας των γυναικών αλλά και οι προθέσεις διεκδίκησης ευκαιριών στην εκπαίδευση και στην εργασία, συνθέτουν ένα σύνολο νέων αντιλήψεων εναρμονισμένο με τις προθέσεις του αστικού εκσυγχρονισμού. Παράλληλα, την ίδια εποχή ο

¹²² Σ. Καραστεργίου, ό. π., σ. 259

¹²³ Α. Δημαράς, ό. π., σ. 21

¹²⁴ Σ. Ζιώγου Καραστεργίου, «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», ό. π., σ. 6

ιδιωτικός παράγοντας και οι λαϊκές δυνάμεις καταβάλλουν προσπάθεια για αλλαγή των πραγμάτων.¹²⁵

Συμπερασματικά, φαίνεται καθαρά ότι η πρόθεση της πολιτείας, όσον αφορά τη Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών περιορίζεται στην παροχή μιας ειδικής γυναικείας εκπαίδευσης, ανάλογη με τον ρόλο και τον προορισμό της γυναίκας στη ζωή. Η θέση αυτή καθορίζεται οπωσδήποτε από το γεγονός ότι η συμμετοχή της Ελληνίδας στην εργασία είναι πολύ περιορισμένη, αφού όλες οι θέσεις που προϋποθέτουν κάποιο επίπεδο μόρφωσης προορίζονται από την πολιτεία αποκλειστικά και μόνο για τους άνδρες.

3.5. Η εκπαίδευση των κοριτσιών στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα

Όπως ανέφερα και παραπάνω, η γυναικεία εκπαίδευση υλοποιείται κατά κύριο λόγο στις αστικές περιοχές. Στις αγροτικές περιοχές της υπαίθρου τα μικρά κορίτσια βοηθούν σε γεωργικές ή κτηνοτροφικές ασχολίες την ανατροφή των μικρότερων αδελφών τους ή συχνά στέλνονται από τους γονείς τους ως υπηρετικό προσωπικό σε πλούσιες οικογένειες των αστικών περιοχών. Καθώς η παιδική εργασία δεν είχε απαγορευθεί με συγκεκριμένη νομοθεσία, η πληρωμή των μικρών κοριτσιών γίνεται με ελάχιστο τίμημα, γεγονός που εξυπηρετεί τον εκάστοτε επιχειρηματία. Μικρά κορίτσια εργάζονται σε εργαστήρια υφαντουργίας, βαφής νημάτων και υφασμάτων, υποδηματοποιεία και ανάλογους χώρους. Η διαπίστωση αυτή προκαλεί την αντίδραση των προοδευτικών κύκλων και της Καλλιρρόης Παρρέν, με πρωτοβουλία της οποίας το 1897 λειτουργεί η «Σχολή της Κυριακής των άπορων γυναικών και κορασίων του λαού».¹²⁶

Οι προσπάθειες για επαγγελματική εκπαίδευση έχουν ως στόχο να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των ανώτερων κατά βάση κοινωνικών στρωμάτων. Έτσι, οι απόφοιτοι του Αμαλιείου Ορφανοτροφείου έχουν την δυνατότητα από το 1886 και εξής να αποκτούν μετά από εξετάσεις πτυχίο δασκάλας «των εργοχείρων» ή να προσλαμβάνονται στα σπίτια εύπορων οικογενειών ως παιδαγωγοί. Στο ίδιο κλίμα δημιουργείται η «Σχολή Υπηρετριών», το 1889 από το Σύλλογο απόρων γυναικών, μια πρωτοβουλία η οποία έγινε δεκτή με ενθουσιασμό τόσο από τις άνεργες

¹²⁵ Σ. Φίλος, *Το Χρονικό Ενός Θεσμού, Διοίκηση και Εποπτεία της Εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832- 1982*, Αθήνα 1984, σ. 48

¹²⁶ «Η Ιστορία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και των Αρσακείων Σχολείων», 13/3/2014, διαθέσιμο στο: <http://www.history.arsakeio.gr>, ημερομηνία προσπέλασης: 20/9/2019

κοπέλες όσο και από την αστική τάξη. Παράλληλα ιδρύεται από την «Ένωση Ελληνίδων» Οικοκυρική και Επαγγελματική σχολή στην Αθήνα το 1897.¹²⁷

3.6. Τα Παρθενγωγεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η εξέλιξη και τα προβλήματα της γυναικείας εκπαίδευσης στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής επικράτειας αυτή την εποχή αποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα. Αναμφισβήτητα, τα ελληνικά σχολεία θηλέων στην οθωμανική αυτοκρατορία είχαν μεγάλη επιρροή από τα σχολεία θηλέων της Ελλάδας. Οι προσπάθειες ίδρυσης σχολείων στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας συνεχίζονται σε όλο το διάστημα του 19^{ου} αιώνα. Σημαντικό γεγονός για την γυναικεία εκπαίδευση είναι η ίδρυση Παρθενγωγείου στην Κωνσταντινούπολη το 1860¹²⁸, με το όνομα «Εκπαιδευτικό Φροντιστήριο». Στόχος του ήταν η προστασία και η ανάπτυξη των ελληνικών σπουδών. Την πρώτη δεκαετία της λειτουργίας του συγκέντρωσε πολλά μέλη επιφανών οικογενειών της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης. Γνωστά Παρθενγωγεία της Κωνσταντινούπολης, που εξελίχθηκαν σε σημαντικά εκπαιδευτικά κέντρα είναι το «Κεντρικόν Παρθενγωγείον Σταυροδρομίου» το 1864, το «Ζάπειον» που ιδρύθηκε το 1875 και το «Ιωακείμειον», το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1882.¹²⁹ Τα σχολεία αυτά δεν διαφέρουν από τα Αρσάκεια του ελληνικού κράτους. Ήδη από πολύ νωρίς ένας μεγάλος αριθμός αποφοίτων του Αρσακείου είχε τοποθετηθεί σε σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς καθώς παγιώνεται το μήνυμα για την εθνική αποστολή που έχουν να επιτελέσουν.¹³⁰ Παράλληλα όμως το ενδιαφέρον τους επεκτάθηκε και σε πρωτοποριακές προσπάθειες εισαγωγής νέων αρχών στην οργάνωση του εκπαιδευτικού δικτύου, όπως για παράδειγμα οι εισηγήσεις για την αντικατάσταση της αλληλοδιδασκτικής από την συνδιδασκτική μέθοδο, το 1865. Ανάλογες προσπάθειες είχαν γίνει και στο ελληνικό κράτος, όμως η αλληλοδιδασκτική επίσημα καταργήθηκε το 1880. Τέλος, η ελληνική εκπαίδευση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αρχίζει να αναπτύσσει σημαντικά στοιχεία διαφοροποίησης από εκείνη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, που οφείλονται τόσο στις

¹²⁷ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 30-31

¹²⁸ Ν. Κολιού, ό. π., σ. 151

¹²⁹ Λ. Παπαδάκη, ό. π., σ. 170

¹³⁰ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 36

διαφορετικές προοπτικές κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, όσο και στην ιδιαίζουσα μειονοτική θέση του ελληνικού στοιχείου στο πολυεθνικό οθωμανικό περιβάλλον.¹³¹

3.7. Κριτική στην εκπαίδευση των γυναικών

Η πεπαιδευμένη γυναίκα δέχεται αρνητική κριτική καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, καθώς το ήδη παγιωμένο αξιακό σύστημα δεν μπορεί να αποδεχτεί παρεκκλίσεις. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις όπου εκθειάζεται ο ρόλος της μορφωμένης γυναίκας ως συζύγου και μητέρας, στα πλαίσια των οικογενειακών της υποχρεώσεων. Η παρουσία αλλά και η προσφορά της εκλαμβάνεται διαφοροποιημένη και σαφώς υποδεέστερη από τον άνδρα, ενώ ο χρόνος που αφιερώνεται για τη μόρφωσή της θεωρείται άχρηστος και μη παραγωγικός. Η ενασχόληση «μετά του οίκου του» για το κορίτσι θεωρείται ότι θα πρέπει να ξεκινά από τη νηπιακή ηλικία, καθώς η μελέτη είναι, κατά τους υπεραμυνόμενους των εθνικών παραδόσεων, απομάκρυνση από τις ρίζες του. Ο ρόλος της γυναίκας ως τροφού και η παραμονή της στο σπίτι παρουσιάζεται ως φυσική και κοινωνική νομοτέλεια. Υπάρχουν μερικοί οι οποίοι υποστηρίζουν πως η γενίκευση της εκπαίδευσης θα θέσει σε κίνδυνο την χώρα καθώς έτσι θα υιοθετήσει δυτικότερα μοντέλα συμπεριφοράς, γεγονός που οδηγεί στην επικράτηση μιας ηθικής διαφορετικής από εκείνη που οι ίδιοι επιθυμούν να επιβληθεί. Ακόμα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε μια κοινωνία η οποία εξακολουθεί να είναι προσκολλημένη σε στερεότυπα και παραδοσιακά μοντέλα, η μόρφωση των γυναικών αποτελεί σημείο αμφιλεγόμενο. Η σχολική ένταξη ενέχει τον κίνδυνο κοινωνικής κινητικότητας, καθώς εδώ παρατηρείται το φαινόμενο συνεκπαίδευσης κοριτσιών από εύπορες αλλά και από λιγότερο οικονομικά επιφανείς οικογένειες. Οι τελευταίες μάλιστα κατακρίνονται, γιατί υιοθετούν συνήθειες που δεν συνάδουν με την τάξη τους. Αρκετοί αναζητούν για τα κορίτσια μια γνώση πιο πρακτική. Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και η κριτική του υφίσταται το Αρσάκειο εξαιτίας της πολυετούς φοίτησης, ενώ υποστηρίζεται πως τα δύο χρόνια είναι αρκετά για την απόκτηση επάρκειας για το δασκαλικό επάγγελμα. Καθώς το θρησκευτικό συναίσθημα κλονίζεται και η διατήρηση των ηθών και των εθίμων διέρχεται κρίση, ως ρίζα του κακού θεωρείται η φοίτηση των κοριτσιών στα σχολεία των ξένων και στα ανώτερα Παρθεναγωγεία. Μάλιστα, έχει διατυπωθεί και η άποψη πως το σχολείο λειτουργεί αρνητικά ως προς τη θηλυκότητα και υποστηρίζουν πως

---

¹³¹ Λ. Παπαδάκη, ό. π., σ. 171

στην εκπαίδευση καταφεύγουν γυναίκες που έχουν αποτύχει στον τομέα της οικογένειας και της προσεγμένης εξωτερικής εμφάνισης.¹³² Ακόμη, επικρατεί και η άποψη πως το γυναικείο μυαλό υστερεί σε σχέση με το ανδρικό και πως οι γυναίκες διαθέτουν φαντασία και καλή μνήμη αλλά όχι κρίση, ότι έχουν οξυδέρκεια και λεπτότητα, ότι αντιλαμβάνονται τις λεπτομέρειες αλλά δε διαθέτουν συνθετικές και φιλοσοφικές ικανότητες όπως οι άνδρες. Βέβαια, υπάρχουν και οι υπερασπιστές της εκπαίδευσης των γυναικών, που ήδη από το 1855 προτείνεται η αποκέντρωση των ανώτερων σχολείων θηλέων, ώστε να καλύπτονται οι πάγιες και διαρκείς ανάγκες από δασκάλες της εποχής. Με το πέρασμα των χρόνων, οι γυναίκες αρχίζουν να θεωρούνται ίσοι προς τους άντρες ως προς τις φυσικές και διανοητικές ιδιότητες αλλά διαφορετικές ως προς την φυσιολογία που καθορίζεται από την ιδιαίτερη αποστολή τους, την μητρότητα.¹³³

3.8. Η «διακοσμητική» μόρφωση των κοριτσιών και γυναίκες που συνέλαβαν στην αλλαγή

Για την ανώτερη εκπαίδευση των κοριτσιών άρχισε πρώτη να ενδιαφέρεται η αστική τάξη. Η μόρφωση της πλούσιας αστής, που περιλαμβάνει ξένες γλώσσες, μουσική και για γενική καλλιτεχνική και φιλολογική μόρφωση, εξασφαλίζεται την εποχή αυτή κυρίως με ξένες δασκάλες και εξυπηρετείται παράλληλα από τις σχολές ξένων καλογραιών και τα ιδιωτικά παρθεναγωγεία. Το ιδανικό αυτό της αγωγής, συνδυασμένο και με πρακτική προετοιμασία του κοριτσιού για τα μελλοντικά καθήκοντα της οικοδέσποινας και της μητέρας, επικρατεί γρήγορα και στη μεσαία και αργότερα την κατώτερη αστική τάξη. «Τα κορίτσια μας αρχοντεύονται», επισημαίνεται στη σχετική κριτική και τονίζεται ότι «Ο εν ενεργεία τρόπος της εκπαιδύσεως αποβλέπει μόνον την ανωτάτην τάξιν της κοινωνίας». Οι επιδράσεις από την Ευρώπη είναι στον τομέα αυτόν εμφανέστατες τόσο στους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης όσο και στους επιμέρους στόχους, ακόμα και στα πρακτικά θέματα της σχολικής πράξης, αφού γίνεται κριτική για «δαντέλες και ποικίλματα φερμένα από τη Δύση» και ότι στα παρθεναγωγεία οι μαθήτριες ασχολούνται «αποκλειστικώς εις έργα φαντασίας, καλλωπισμού και επιδείξεως», υποβαθμίζοντας εργόχειρα «αναγκαία και χρήσιμα». Ο ρόλος της μητρότητας

¹³² Κ. Δαλακούρα, «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Η Καθημερινή - Επτά Ημέρες*, Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2002, σ. 28

¹³³ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 42

βέβαια αναβαθμίζεται αισθητά από τη δεκαετία του 1860-1870 και εξής στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής-πολιτισμικής εξόρμησης του ελληνισμού και της εθνικής αποστολής που καλούνται να επιτελέσουν οι γυναίκες με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και της εθνικής ιδεολογίας.¹³⁴

Η ανακάλυψη της παιδικής ηλικίας, η εξύμνηση της μητρότητας και του οικιακού ιδεώδους συνέπεσαν με την αναζωπύρωση του εθνικού ζητήματος και του αλυτρωτισμού. Τότε διατυπώθηκαν απόψεις που συνέκλιναν στο γεγονός ότι η Ελληνίδα έπρεπε να μορφωθεί για να ανταποκριθεί καλύτερα στο νέο της ρόλο, που ήταν η διαπαιδαγώγηση πολιτών άξιων να αγωνιστούν για την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας και πρόθυμων να μεταδώσουν τον ελληνικό πολιτισμό στην Ανατολή. Ένας μικρός αριθμός μορφωμένων γυναικών, χωρίς να αμφισβητεί τον ρόλο που απέδιδε στη γυναίκα η κυρίαρχη ιδεολογία, ούτε να απομακρύνεται από το πρότυπο της μητέρας και συζύγου, έθεσε δημόσια το ζήτημα της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης των γυναικών και διεκδίκησε ισότητα στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες και νέες επαγγελματικές προοπτικές. Στην ωρίμανση λοιπόν και στην υλοποίηση της αλλαγής της νοοτροπίας όσον αφορά τη γυναικεία μέση εκπαίδευση, βοήθησαν πολλές και αξιόλογες προσπάθειες που σημειώθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Γυναίκες παιδαγωγοί, οι οποίες διεκδικούν ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στη γνώση και ισότιμη παρουσία και εκπροσώπηση στην πνευματική και κοινωνική ζωή. Η Καλλιρρόη Παρρέν, μέσα από την Εφημερίδα *Των Κυριών*, διακηρύσσει τα γυναικεία δικαιώματα και την μόρφωση που πρέπει να έχουν οι γυναίκες.¹³⁵ Εντύπωση προκαλεί, η εκπαιδευτική δραστηριότητα του «Συλλόγου Κυριών», καθώς και η κοινωνική και πνευματική δράση μιας σειράς λογίων γυναικών, της Αικατερίνης Λασκαρίδου, της Καλλιόπης Κεχαγιά, της Σαπφούς Λεοντιάδος και πολλές ακόμη ισχυρές προσωπικότητες, που έδωσαν μια νέα ώθηση και διάσταση στις διεκδικήσεις των γυναικείων δικαιωμάτων.¹³⁶

Συνεπώς, στα τέλη του 19ου αιώνα διαμορφώθηκαν δύο κατευθύνσεις για τη γυναικεία εκπαίδευση: από τη μία πλευρά βρίσκεται η πολιτεία και οι άνδρες παιδαγωγοί, που διαφοροποιούσαν τη Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών, ως προς τη διάρκεια και τα διδασκόμενα μαθήματα, και την περιόριζαν στην προετοιμασία για το ρόλο της συζύγου, νοικοκυράς και μητέρας και από την άλλη οι μορφωμένες γυναίκες δεν ικανοποιούνταν με την

¹³⁴ Κ. Δαλακούρα- Σ. Ζιώγου- Καραστεργίου, ό. π., σ. 66

¹³⁵ Δ. Κανελλόπουλος, ό. π., σ. 35

¹³⁶ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, *Το Αρσάκειο Καλαμάτας 1914- 1923*, Καλαμάτα 2003, σ. 15

πρακτική αυτή και ζητούσαν εκπαίδευση αντίστοιχη με την ανδρική που να εξασφαλίζει στις γυναίκες ουσιαστική μόρφωση και μεγαλύτερη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή του τόπου.

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Δημόσια μέση εκπαίδευση στην Μεσσηνία (1833- 1910)

4.1. Σχολεία στην Μεσσηνία κατά την Οθωνική περίοδο

Η εκπαίδευση στον νομό Μεσσηνίας έχει τις απαρχές της στην προεπαναστατική περίοδο. Μέχρι της επαναστατικής περιόδου λειτουργούσαν σχολεία στην Καλαμάτα, την Πολιανή, στο Νησί, στη Μάνη και στο Μελέ Αλαγονίας, ενώ στα 1822 υπήρχε σχολή στην Κυπαρισσία. Κατά την διάρκεια της καποδιστριακής περιόδου, σχολεία συστάθηκαν σε διάφορες πόλεις και χωριά του νομού, με αρωγό σε αυτή την προσπάθεια την ιδιωτική πρωτοβουλία. Σχολεία λειτούργησαν στην επαρχία στο Νεόκαστρο (επαρχία Μεσσηνιακών Φρουρίων), στη Μεθώνη, την Κορώνη και την επαρχία της Καλαμάτας και Νησίου. Κατά την οθωνική περίοδο, το σχολικό δίκτυο κάλυπτε όλες τις επαρχίες του νομού. Η ανάθεση στους δήμους της αρμοδιότητας ίδρυσης και λειτουργίας των σχολείων, ανέδειξε μια σειρά προβλήματα. Η οικονομική τους ένδεια λειτουργούσε αποτρεπτικά για την ανάληψη των όποιων πρωτοβουλιών. Διαφάνηκε η αδυναμία των δήμων για ίδρυση σχολείων, αλλά και για την κάλυψη λειτουργικών αναγκών τους. Οι κάτοικοι διάφορων δήμων, βλέποντας τα λειτουργικά προβλήματα των σχολείων, αναλάμβαναν σημαντικές πρωτοβουλίες για την επισκευή τους. Οι δήμοι, βασικοί φορείς της αποκεντρωμένης διοικητικής μηχανής, αποτέλεσαν τους κατ' εξοχήν παράγοντες για τη διαμόρφωση της σχολικής πραγματικότητας. Η υποχρέωση τους να συμπεριλαμβάνουν στον προϋπολογισμό τους ποσά, τα οποία θα διέθεταν για εκπαιδευτικούς σκοπούς, είναι η ένδειξη του ενεργού ρόλου τους και της συμμετοχής τους στα εκπαιδευτικά πράγματα του τόπου. Αλληλοδιδασκτικά σχολεία λειτούργησαν στους δήμους Καλαμάτας, Αλαγονίας, Αρίου και Θουρίας. Η εκπαίδευση των θηλέων αντιμετωπίστηκε στη βάση των γενικότερων ιδεολογικών και κοινωνικών αντιλήψεων για τους ρόλους των δύο φύλων.¹³⁷

---

¹³⁷ Δ. Σάκκης- Α. Αντωνίου, ό. π., σ. 201- 202

4.2. Τα πρώτα σχολεία αρρένων και θηλέων

Η εκπαίδευση στη Μεσσηνία, τη στιγμή της ίδρυσης του ελληνικού κράτους, βρισκόταν σε εμβρυακή κατάσταση, παρά την αναγεννητική προσπάθεια της καποδιστριακής περιόδου. Η αντιβασιλεία, αναδιαρθρώνοντας συνολικά το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, θεμελίωσε αμέσως και το σχολικό δίκτυο της μέσης εκπαίδευσης.

Το 1835, ιδρύθηκε στην Μεσσηνία το πρώτο μέσο σχολείο αρρένων. Ήταν ένα από τα δέκα που ιδρύθηκαν εκείνη την περίοδο σε ολόκληρο το κράτος. Έκτοτε και μέχρι το 1910, στις πόλεις και στις κωμοπόλεις του νομού ιδρύθηκε και λειτούργησε ένας σχετικά επαρκής αριθμός Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων.

Για πρώτη φορά μετά το 1836, το κράτος προχώρησε στη λήψη ευεργετικών μέτρων για την ανώτερη μόρφωση των κοριτσιών και δεν έμεινε μόνο σε προτάσεις. Μέχρι τότε η ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία είχε προβλέψει μόνο για τη στοιχειώδη εκπαίδευση των κοριτσιών, στερώντας τους της δυνατότητα φοίτησης στη μέση εκπαίδευση. Το κενό αυτό καλύφθηκε όπως ανέφερα και σε προηγούμενο κεφάλαιο από την ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, η οποία στην πραγματικότητα υποκατέστησε το κράτος, ολόκληρο το 19^ο αιώνα, στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης. Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Μεσσηνία εντάσσεται όπως είναι φυσικό, στο πλαίσιο της γενικότερης κατάστασης της γυναικείας εκπαίδευσης της χώρας μας. Η εκπαίδευση των κοριτσιών διένυσε μακρύ δρόμο από την στιγμή της δημιουργίας ου νεοελληνικού κράτους μέχρι το 1917, οπότε ιδρύθηκαν τα πρώτα δημόσια Γυμνάσια και Ελληνικά Σχολεία Θηλέων. Τα νομοσχέδια μέχρι και του Στάη το 1908, παρέμειναν στο επίπεδο των προτάσεων, απηχούν ωστόσο στις ευρύτερες ανησυχίες και δείχνουν ότι τα εκπαιδευτικά προβλήματα των Ελληνίδων είχαν αρχίσει να αντιμετωπίζονται με ανανεωτικό, προοδευτικό πνεύμα.

4.3. Ή ίδρυση Παρθεναγωγείων στη Μεσσηνία

Το ενδιαφέρον των κατοίκων της Μεσσηνίας για τη μέση εκπαίδευση των κοριτσιών εκδηλώθηκε έμπρακτα το 1886, για πρώτη φορά. Τότε ιδρύθηκε στη Καλαμάτα το Παρθεναγωγείο της Μαρίας Πετροπούλου, που περιλάμβανε πλήρες ελληνικό σχολείο. Στην Καλαμάτα προστέθηκαν τα Παρθεναγωγεία της Ελένης Μαχαλατοπούλου το 1891, της Καλλιόπης Καρώνη το 1893, της Αλεξάνδρας Παπασταθοπούλου το 1893, της Ευσταθίας

Μιχαλακέα 1894, της Μαρίας Σταθοπούλου το 1898, της Ανθής Χρυσικοπούλου το 1900, του Παναγιώτη Βεντήρη στις αρχές του 1900, του Δημήτρη Επισκοπήδη το 1908 και τέλος στα Φιλιατρά το Παρθεναγωγείο του Παναγιώτη Ι. Φιλόπουλου το 1891. Όλα τα σχολεία αυτά λειτουργούσαν ως ελληνικά σχολεία. Εν συνεχεία, η γυναίκα διεκδίκησε ουσιαστικότερη και πληρέστερη εκπαίδευση, η οποία χρόνο με τον χρόνο εντεινόταν. Έτσι, το 1897 στο Παρθεναγωγείο της Καλλιόπης Καρώνη λειτούργησε η Α΄ Γυμνασίου, ενώ το 1910 το Παρθεναγωγείο του Παναγιώτη Βεντήρη περιλάμβανε και τρεις γυμνασιακές τάξεις.¹³⁸ Η λειτουργία αυτών των Παρθεναγωγείων συνέλαβε αποφασιστικά στην προώθηση της γυναικείας υπόθεσης στον νομό, διότι μέχρι τώρα, η εκπαίδευση της γυναίκας ήταν επιφανειακή. Αρχικά, εφαρμόστηκαν προγράμματα που στηρίζονταν σε νέες παιδαγωγικές μεθόδους. Δευτερευόντως, γιατί εμφανίστηκαν γυναίκες εκπαιδευτικοί, που διαδραμάτισαν μεγάλο ρόλο στον αγώνα βελτίωσης της κοινωνικής θέσης των γυναικών στην πόλη της Καλαμάτας και κατ' επέκταση στο νομό.

4.4. Η συμμετοχή των γυναικών στην εκπαίδευση

Υπό την επίδραση των ευρωπαϊκών εξελίξεων, παρατηρείται μια γενικότερη πίεση στην ελληνική κοινωνία για ευρύτερη μόρφωση των κοριτσιών. Στην πίεση αυτή πρωτοστατούν φορείς της αστικής τάξης, οι οποίοι δίνουν ριζοσπαστική λύση στο πρόβλημα της εκπαίδευσης των κοριτσιών, στέλνοντας τα στα δημόσια σχολεία των αρρένων. Έτσι, οι μεσοαστοί και η μικροαστοί της Μεσσηνίας, ακολουθώντας το ρεύμα της εποχής, απαιτούν για τα κορίτσια τους μια εκπαίδευση που θα τα εφοδίαζε με γνώσεις οι οποίες θα ξεπερνούσαν το παραδοσιακό προορισμό της γυναίκας και θα τους έδιναν περισσότερες επαγγελματικές διεξόδους. Δεν αρκούνται πια στα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία, που παρείχαν κατά κύριο λόγο επιφανειακές γνώσεις. Σταδιακά οι γονείς αντιλαμβάνονται πως μόνο η δημόσια εκπαίδευση μπορούσε να δώσει τα απαραίτητα προσόντα για εξασφάλιση εργασίας για τα κορίτσια.¹³⁹

Το ποσοστό γυναικών στην δημόσια εκπαίδευση ήταν περιορισμένος, καθώς δεν υπήρχαν και ιδιωτικά σχολεία. Το 1854, στο νομό λειτούργησαν 2 δημόσια δημοτικά σχολεία θηλέων με 103 μαθήτριες, ενώ το 1896 είχαν φθάσει τα 15 με 680 μαθήτριες. Το 1871,

¹³⁸ Α. Μηλίτση- Νίκα, ό. π., σ. 180

¹³⁹ Α. Μηλίτση- Νίκα, ό. π., σ. 182

λειτούργησαν στην Καλαμάτα δύο δημοτικά σχολεία, ένα για αγόρια του Γεωργίου Πουλάκου, και ένα για κορίτσια της Αικατερίνης Βενιζέλου. Το 1879, η αναλογία των μαθητριών των δημοτικών σχολείων επί 100 κοριτσιών ηλικίας 5- 10 ετών ήταν: στην επαρχία Τριφυλίας 12%, στην επαρχία Καλαμάτας 9%, στην επαρχία Ολυμπίας 7%, στην επαρχία Πυλίας 7% και στην επαρχία Μεσσηνίας 3%.¹⁴⁰ Εντύπωση μας προκαλεί το γεγονός, ότι από το 1892 και μετά, παρατηρήθηκε στο νομό το φαινόμενο της παράνομης εγγραφής μαθητριών στα μέσα σχολεία των αγοριών. Το Υπουργείο δεν έδινε την άδεια εγγραφής, όμως ανεχόταν την κατάσταση αυτή.

Πίνακας 3:

Σχολικό έτος	A' Τάξη Ελληνικού	B' Τάξη Ελληνικού	Γ' Τάξη Ελληνικού	A' Τάξη Γυμνασίου	B' Τάξη Γυμνασίου	Γ' Τάξη Γυμνασίου	Δ' Τάξη Γυμνασίου
1892	1						
1893					1		
1894							
1895							
1896						1	
1897	2					1	
1898							
1899	2						
1900	2	1					
1901	1		1	2			
1902	3	4					
1903		6	2		1		
1904		2	8			1	
1905	7		2				1
1906	10	4	4				
1907	3	14	4	1			
1908	10	5	12	4	1		
1909	20	10	6	5	3	1	
1910	23	16	17	6	1	2	1

Ο Αριθμός των μαθητριών στα ελληνικά σχολεία και στα Γυμνάσια του νομού Μεσσηνίας το 1892- 1910, Πηγή: Μαθητολογία και Γενικοί έλεγχοι σχολείων μέσης εκπαίδευσης νομού Μεσσηνίας (ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, Μαθητολογία και Γενικοί Έλεγχοι)

¹⁴⁰Α. Μηλίτση- Νίκα, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Μεσσηνία 1833- 1910, Όψεις της Μεσσηνιακής Κοινωνίας μέσα από την εκπαίδευση*, Καλαμάτα 2004, σ. 178

Ως προς την συμμετοχή των κοριτσιών στη μέση εκπαίδευση, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο και η απόσταση του σχολείου από την κατοικία. Στην Μεσσηνία κατά το χρονικό διάστημα 1892 έως 1910, φοίτησαν σε ελληνικά σχολεία 133 μαθήτριες, με μέση διάρκεια φοίτησης από 1 έως 2 έτη. Στα Γυμνάσια φοίτησαν μόνο 20, με μέση διάρκεια φοίτησης από 1,14 έως 2,22 έτη. Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν 205 εγγραφές κοριτσιών στα ελληνικά σχολεία και 39 στα Γυμνάσια.¹⁴¹ Τα περισσότερα κορίτσια φοίτησαν στην επαρχία της Τριφυλίας.¹⁴²

4.5. Η φοίτηση των κοριτσιών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση

Τα κορίτσια που φοίτησαν στα μέσα σχολεία ήταν κυρίως παιδιά μεγάλων οικογενειών, οικονομικά επιφανών, με ένα σημαντικό πνευματικό υπόβαθρο, που δικαιολογούσε απόλυτα το ενδιαφέρον τους για την επιθυμία τους στην ανώτερη μόρφωση των κοριτσιών τους. Μεγάλη συμμετοχή υπήρξε και στα κορίτσια τα οποία προέρχονταν από γονείς κτηματίες, ή γονείς εμπόρους. Συγκεκριμένα στην πόλη της Καλαμάτας, το 1892, υπήρχε υπεροχή της κατηγορίας των ελεύθερων επαγγελματιών και εκπαιδευτικών, προφανώς επειδή η περιοχή ήταν έντονα αστικοποιημένη σε σχέση με τις υπόλοιπες.¹⁴³ Και στις τρεις τάξεις του Ελληνικού σχολείου φαίνεται ότι τα κορίτσια προέρχονταν έστω και αντιπροσωπευτικά, από όλες σχεδόν τις κοινωνικές και επαγγελματικές κατηγορίες. Στο Γυμνάσιο, οι κατηγορίες αυτές τάξη με τάξη μειώνονται σταθερά, με αποκορύφωμα τις δύο τελευταίες τάξεις, όπου σε αυτές οι μαθήτριες προέρχονται, σχεδόν αποκλειστικά, από οικογένειες εκπαιδευτικών και ελεύθερων επαγγελματιών.¹⁴⁴ Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως η πορεία των κοριτσιών της Μεσσηνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, από το 1892 μέχρι το 1910, εξαρτήθηκε από το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, τόσο της οικογένειας όσο και της περιοχής όπου κατοικούσαν.

¹⁴¹ Α. Μηλίτση- Νίκα, ό. π., σ. 184

¹⁴² ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, Μαθητολογία Νομού Μεσσηνίας

¹⁴³ Α. Μηλίτση- Νίκα, ό. π., σ. 198

¹⁴⁴ Α. Μηλίτση- Νίκα, ό. π., σ. 200

4.6. Ίδρυση Αστικού σχολείου θηλέων υπό τη αιγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Καλαμάτα

Όπως ανέφερα και σε προηγούμενο κεφάλαιο, το έργο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας είναι πραγματικά τεράστιο. Κατάφερε να κάνει πραγματικότητα μια κοινωνική επανάσταση: τη μόρφωση των γυναικών στην Ελλάδα, ιδρύοντας γυναικεία σχολεία, τα μόνα φυτώρια διδασκαλισσών στην ελληνική επικράτεια, αφού το ελληνικό κράτος άρχισε να ιδρύει Διδασκαλεία θηλέων σε διάφορες περιοχές. Όλα τα σχολεία που ιδρύθηκαν από την Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, είχαν στόχο τον συγκερασμό γνώσης και αγωγής, κατάφεραν να επιβληθούν στην ελληνική κοινωνία και εκπαίδευση με το κύρος της παιδευτικής τους προσφοράς, η οποία στηριζόταν σε απλές σταθερές αρχές, της ανθρωπιάς, της αγάπης, της αλληλεγγύης, της προσήλωσης σε αξίες, της βαθύτερης αίσθησης του ελληνισμού και της πίστης στην ορθοδοξία και στις αρχές του Χριστιανισμού.¹⁴⁵

Το Αστικό Σχολείο θηλέων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Καλαμάτα, ιδρύθηκε το 1914, δίνοντας την δυνατότητα στα κορίτσια να μορφωθούν και να αποκτήσουν ανώτερη μόρφωση. Μέχρι τότε μπορούσαν ή να φοιτήσουν στα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία της πόλης, τα οποία είχαν εκτός από το Δημοτικό και Τάξεις Ελληνικού σχολείου ή Γυμνασίου, ή μπορούσαν να φοιτήσουν «άτυπα» και με την ανοχή της κοινωνίας στο θέμα της συνεκπαίδευσης, στα κρατικά Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια αρρένων, μιας και από συστάσεως του νεοελληνικού κράτους δεν προβλεπόταν η ίδρυση δημόσιων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων θηλέων. Απαραίτητη προϋπόθεση για να ιδρυθεί από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ένα Αστικό σχολείο Θηλέων ήταν ο δήμος να παράσχει ένα οίκημα και να καταβάλει έξοδα για την συντήρησή του. Δεν έλειψαν προβλήματα και καθυστερήσεις ως προς την επίτευξη των όρων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας.¹⁴⁶ Παρ' όλη την γραφειοκρατία όμως, στις 9 Δεκεμβρίου του 1915 άρχισε να λειτουργεί η Αστική Σχολή Θηλέων Καλαμάτας.¹⁴⁷ Την εποπτεία του σχολείου, είχε αναλάβει επταμελής επιτροπή, σε συνεργασία με το Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Αθήνα. Πρόεδρος ήταν ο επίσκοπος Μεσσηνίας Μελέτιος και μέλη της ο Βασίλειος Κουτσομητόπουλος, Παναγιώτης Μπενιάδης, Φίλιππος Καρβούνης, Γεώργιος Στασινόπουλος, Σταύρος Κυριακός και Βασίλειος Π. Παλαμάρας. Όλοι οι προαναφερθείς ήταν επιφανείς και ευυπόληπτοι πολίτες της Καλαμάτας. Η διάρκεια φοίτησης στο Αρσάκειο ήταν τριετής. Η Α' τάξη ήταν ισοδύναμη με την Γ' τάξη του Ελληνικού Σχολείου, η Β' με την Α' Γυμνασίου και η Γ' με την Β' Γυμνασίου. Στην Α' τάξη εγγράφονταν

¹⁴⁵ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, ό. π, σ. 25-26

¹⁴⁶ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, ό. π., σ. 33

¹⁴⁷ ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, στο: *Θάρρος*, 9/12/1915, σ. 2

χωρίς εξετάσεις οι μαθήτριες, όσες είχαν απολυτήριο πλήρους (εξατάξιου) Δημοτικού σχολείου ή ενδεικτικό προαγωγής από τη Β' τάξη Ελληνικού σχολείου. Στη Β' τάξη εγγράφονταν πάλι χωρίς εξετάσεις, οι μαθήτριες που είχαν απολυτήριο Σχολαρχείου. Τέλος, στην Γ' τάξη εγγράφονταν, χωρίς εξετάσεις, αυτές που είχαν ενδεικτικό Α' Γυμνασίου.¹⁴⁸

Το πρόγραμμα των μαθημάτων ήταν ακριβώς αυτό που όριζε τον Υπουργείο Παιδείας. Διδάσκονταν Θρησκευτικά, Αρχαία και Νέα Ελληνική Γλώσσα, Αριθμητική μετά λογιστικής καταστιχογραφίας, Γεωμετρία, Ελληνική Ιστορία, Οικιακή Οικονομία, Οικιακή Παιδαγωγική, Υγιεινή, Νοσηλευτική και διόρθωσις ασπυροούχων, Φυσική- Πειραματική, Χημεία, Ανθρωπολογία, Ορυκτολογία, στοιχεία Γεωπονίας, στοιχεία Γεωγραφίας, Γυμναστική, ελληνικοί χοροί, Γαλλική Γλώσσα, ευρωπαϊκοί χοροί, μουσική, μαγειρική- κοπτική, χαρτοπλεκτική, ψαθοπλεκτική, πλαστοπλαστική, συρματοπλεκτική, πολυτεχνία, ιχνογραφία και καλλιγραφία. Το πρόγραμμα των Αστικών σχολείων Θηλέων αντικατόπτριζε την αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για τη θέση της γυναίκας. Αρχικά, περιλάμβανε μαθήματα που δεν περιέχονταν στο αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων αρρένων, όπως ήταν το μάθημα της Χειροτεχνίας και της Οικιακής Οικονομίας ή της Οικιακής Παιδαγωγικής. Ήταν καθαρά μαθήματα τα οποία απευθύνονταν στις γυναίκες, ώστε να αποτελέσουν πρότυπο συζύγου, νοικοκυράς και μητέρας. Όσον αφορά το εκπαιδευτικό προσωπικό του Αρσάκειου, συνίσταντο από εξειδικευμένους καθηγητές και δασκάλους, πολλοί από τους οποίους δίδασκαν και στο Γυμνάσιο της πόλης, όπως ο Αναστάσιος Κουτουμάνος, Βασίλειος Φύτιζας, Παναγιώτης Δημόπουλος και πολλοί άλλοι.¹⁴⁹

Ως προς τον αριθμό των μαθητριών, υπάρχει μία ομαλή ανοδική εξέλιξη. Αρχικά, το μαθητικό δυναμικό κυμαινόταν ανάμεσα στα 90 με 110 παιδιά και μετά το 1920 άρχισε η φθίνουσα πορεία.¹⁵⁰

Η ίδρυση του σχολείου αυτού στην Καλαμάτα, με πρωτοβουλία της τότε Δημοτικής Αρχής, το 1914, μαρτυρεί την ευαισθητοποίηση της καλαματιανής κοινωνίας για την παροχή ανώτερης παιδείας στα κορίτσια της, που μέχρι εκείνη την στιγμή την ανάγκη αυτή την ικανοποιούσαν, κυρίως στα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία. Αποτέλεσε πόλο έλξης πολλών κοριτσιών, κυρίως της αστικής κοινωνίας της Καλαμάτας, που επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη Μέση Εκπαίδευση. Λειτουργήσε όπως ακριβώς και τα αντίστοιχα άλλων πόλεων, κυρίως ως προπαρασκευαστικό του Διδασκαλείου. Όμως δεν παρείχε την δυνατότητα

¹⁴⁸ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, ό. π., σ. 33

¹⁴⁹ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, ό. π., σ. 37

¹⁵⁰ Α. Μηλίτση- Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη, ό. π., σ. 45

να φοιτήσουν στο Πανεπιστήμιο. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίον το Αρσάκειο Καλαμάτας έκλεισε το 1923.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εκπαίδευση των γυναικών αποτέλεσε από τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση χώρο έντονου προβληματισμού και αντιπαραθέσεων που αφορούσαν το περιεχόμενο και τη φυσιολογία της. Σε ένα κράτος, το οποίο αναζητούσε την ταυτότητά του, η παρεχόμενη παιδεία προς το ασθενές φύλο χαρακτηρίστηκε από έντονη αποσπασματικότητα και ελλιπή σχεδιασμό. Πέρα από τις όποιες σχετικά μικρής σημασίας εσωτερικές τομές της, η περίοδος στο σύνολό της, από την ολοκλήρωση της δομής του συστήματος στα τέλη της δεκαετίας του 1830 έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της την στατικότητα. Σε σχέση με την διοίκηση και την λειτουργία της εκπαίδευσης το φαινόμενο προκαλεί σε περεταίρω διεύρυνση γιατί διαπιστώνεται σε μια εποχή πλούσια σε γεγονότα και δράσεις, τόσο στο εθνικό επίπεδο όσο και σε εκδηλώσεις ενδιαφέροντος για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Το πρότυπο της γυναικείας αρετής, που είναι η συστολή, η μετριοφροσύνη, ο αυτοπεριορισμός, ο αυτοέλεγχος που προβάλλεται στο πλαίσιο του Διαφωτισμού και σχηματοποιεί την αστική ηθική του 19^{ου} αιώνα μεταφέρεται σχεδόν αμετάβλητο στη νεοελληνική ιδεολογία. Η γυναίκα, αναφορικά με τις φύσει καταβολές της και τον κοινωνικό της ρόλο, αντιμετωπίζεται ως ον που προορίζεται για διαφορετική από τον άνδρα κοινωνική λειτουργία, η οποία καθορίζεται «νομοτελειακά» από τη διαφορετική φυσιολογία και το διαφορετικό βιολογικό δυναμικό. Η γυναίκα περιορίζεται για τον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας και για τους παραδοσιακούς ρόλους που διαγράφονται στο πλαίσιο της μητέρα - σύζυγος - οικοδέσποινα. Την αλλαγή σε ένα μικρό βαθμό την έκανε η ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, η οποία αποτέλεσε τομή στην εκπαίδευση των γυναικών και καλλιέργησε τον σπόρο της αλλαγής. Χωρίς ακρότητες και επαναστατικές μεθόδους, αλλά σταθερά και βασιζόμενη στο κύρος και τη δύναμη που της έδινε η συνέπεια της και ο σεβασμός προς τα γόνιμα στοιχεία παράδοσης συνέβαλε στην πραγματοποίηση μιας ειρηνικής προοδευτικής αλλαγής στην ελληνική κοινωνία. Σήμερα, η συνεκπαίδευση των δύο φύλων είναι μια πραγματικότητα και η γυναίκα κατακτά τη θέση που της ταιριάζει στην ελληνική κοινωνία.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ

1. Αρχειακές Πηγές

ΓΑΚ, Υπ. Παιδείας, φ.34, 1830

ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, Μαθητολογία και Γενικοί έλεγχοι

ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, Μαθητολογία Γυμνασίων

Εγκύκλιος υπ' αριθ. 4077, «Περί αποχωρήσεως των αρρένων από τα κοράσια εις τα δημοτικά σχολεία», 10/9/1852

2. Αρχείο Εφημερίδων

Εφημερίς των Αθηνών, 1 Φεβρουαρίου 1826, αρ. 15

Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αρ.87, 31 Δεκεμβρίου 1836

Γενική Εφημερίς, Ε', 16 Απριλίου 1830, αρ.30

ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, στο: *Θάρρος*, 9 Δεκεμβρίου 1915

3. Περιοδικά

Ζιώγου – Καραστεργίου Σ., «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Καθημερινή - Επτά Ημέρες*, 27 Ιανουαρίου 2002

Δαλακούρα Κ., «Ελληνικά Παρθεναγωγεία», στην: *Καθημερινή - Επτά Ημέρες*, 27 Ιανουαρίου 2002

4. Πηγές από το διαδίκτυο

Πυθεύς, «Η Ελληνική παιδεία κατά την οθωμανική περίοδο», 19/7/2018, διαθέσιμο στο:
<http://www.chilonas.com>, 12/9/2019

Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, διαθέσιμο στο:
<http://www.argolikivivliothiki.gr>, 22/9/2019

«Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, Αρσάκεια- Τοσίτσεια Σχολεία», 4/8/2017, διαθέσιμο στο:
<http://www.arsakeio.gr>, 10/9/2019

«Η Ιστορία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και των Αρσακείων Σχολείων», διαθέσιμο
στο: <http://www.history.arsakeio.gr>, 20/9/2019

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

UNESCO, *50 Χρόνια για την εκπαίδευση*, 1999

Αντωνίου Δ., *Η Εκπαίδευση κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, Αθήνα 2002,
τ. 2

Αμαριώτου Μ, Κοκκώνης Ι. Π., *Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937

Γιώτης Γ, *Η Ιστορία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Αναλυτικά Προγράμματα και
εγχειρίδια (19^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2014

Γκλαβά Σ. Ι., *Η Τεχνική & Επαγγελματική Εκπαίδευση στην Ελλάδα(1830- 1930), Η
Σεβαστοπούλειος Εργατική Σχολή*, Αθήνα 2002

Δαλακούρα Κ., Ζιώγου- Καραστεργίου. Σ., *Η εκπαίδευση των γυναικών- Οι γυναίκες στην
εκπαίδευση, Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία
παρέμβαση (18^{ος}- 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2015

Δασκαλάκης Β. Α., *Τα Περί Παιδείας, Κείμενα- Πηγαί της Ελληνικής Επανάστασεως, Προκήρυξη της 27 Απριλίου 1822*, Αθήναι 1968

Δημαράς Α., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης- Το "Ανακοπτόμενο Άλμα", Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833- 2000*, Αθήνα χ. χ.

Ευαγγελίδου Τ., *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1936, 2. τ

Ζιώγου- Καραστεργίου Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830- 1893)*, Αθήνα 1986

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770- 2000, Τα Χρόνια της Σταθερότητας- Η Οικονομική και Κοινωνική Ανάπτυξη του Ελληνισμού, Συλλογικό έργο, Αθήνα 2004

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Η ελληνική Επανάσταση 1821- 1830*, Αθήνα 2000, τ 12

Κανελλόπουλος Δ., *Η Εκπαίδευση των γυναικών κατά τη Μετοθωνική περίοδο, Η Ίδρυση του Αρσακείου Πατρών και τα πρώτα βήματα του(1892- 1902)*, Αθήνα 2006

Κολιού Ν., *Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως Θηλέων*, Βόλος 1997

Κωνσταντινίδης Α., *Σπάνιον φαινόμενον της παρ' ημίν γυναικείας εκπαιδεύσεως, Ημερολόγιον Σκόκου*, 1890

Κατσίκας Χ., Θεριανός Κ. Ν., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 2007*, χ. χ.

Λαμπράκη – Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988

Μηλίτση- Νίκα Α., Θεοφιλοπούλου- Στεφανούρη Χ., *Το Αρσάκειο Καλαμάτας 1914- 1923*, Καλαμάτα 2003

Μπουζάκης Σ., *Πανόραμα Ιστορίας και Εκπαίδευσης, Όψεις και Απόψεις*, Αθήνα 2016

Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα - Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση*, Αθήνα 2002

Μπαμπούνης Χ., *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο, Διοικητική Οργάνωση και Εκπαιδευτική λειτουργία*, Αθήνα 1999

Νιάρχος Θ., *Η Ελλάδα του 1821, Δεκαεπτά κείμενα για την αφύπνιση του λαού*, Αθήνα 2014

Σάκκης Δ., Αντωνίου Α., *Όψεις Νεοελληνικής Ιστορίας 1833- 1945, Κοινωνία- Οικονομία- Εκπαίδευση*, Αθήνα χ. χ.

Σολομών Ι., *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο, Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, Αθήνα 1992

Σκούρα Λ., *Η Γενική Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα(1862- 1910), Θεσμοί, αντιλήψεις, ανισότητες- Μια Ιστορική- Κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2014

Φεσσά Ε., *Εκδοση για τα 160 χρόνια της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας*, Αθήνα 1996

Φιλαδελφεύς Φ., *Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας από το 1400 μέχρι το 1800*, Αθήνα 1902

Φίλος Σ., *Το Χρονικό Ενός Θεσμού, Διοίκηση και Εποπτεία της Εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832- 1982*, Αθήνα 1984

Εικόνα 2. Το Μέγαρο του Αρσακείου (Πηγή: Εκατονταετηρίς της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας 1836-1936, Αθήνα 1936, σ. 8).

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την εκπαίδευση των γυναικών στο Νεοσύστατο Ελληνικό κράτος, από το 1830 έως το 1910. Το ελληνικό κράτος αναγνωρίζει υπό την επήρεια του ακόμη παρόντος Διαφωτισμού, την ανάγκη να οργανωθεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα εξασφάλιζε εγγράμματους πολίτες. Λόγω των κυριάρχων πατριαρχικών αντιλήψεων, η εκπαίδευση των κοριτσιών υποβαθμίστηκε ως ανάγκη τόσο από την πολιτεία όσο και από την κοινωνία, μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Κατά την καποδιστριακή περίοδο, η δημόσια στοιχειώδης εκπαίδευση βασίστηκε στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία που ορίστηκαν ως μικτά. Όμως, ίσως γιατί οι γονείς δεν το θεωρούσαν απαραίτητο, η συμμετοχή των κοριτσιών σε αυτά τα σχολεία είναι περιορισμένη. Η αδιαφορία των οθωνικών κυβερνήσεων για την εκπαίδευση των κοριτσιών καταδεικνύεται από το γεγονός ότι η εκπαιδευτική νομοθεσία όσον αφορά τα κορίτσια περιορίστηκε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Όμως με την πρωτοβουλία ίδρυσης «Ανώτερων» σχολείων θηλέων, καθιερώνεται σύμφωνα με τα πρότυπα άλλων χωρών, δευτεροβάθμια γυναικεία εκπαίδευση, που αντικατοπτρίζει τα ιδανικά της εποχής. Αναντίρρητα, κυριότερος φορέας της γυναικείας εκπαίδευσης αναδεικνύεται κατά τον 19ο αιώνα η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία που ιδρύθηκε το 1836 με πρωτοβουλία του παιδαγωγού Ιωάννη Π. Κοκκώνη με ειδικότερο στόχο να περιορίσει τη ροή των μαθητριών στα σχολεία των δυτικών ιεραποστόλων. Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών χαρακτηρίζεται από μια «ιδιόμορφη πρόνοια» από μέρους της πολιτείας, με αποτέλεσμα την ευθύνη για τη διαμόρφωση της και τη λειτουργία αντίστοιχων σχολείων, σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Μεσσηνία εντάσσεται όπως είναι φυσικό, στο πλαίσιο της γενικότερης κατάστασης της γυναικείας εκπαίδευσης της χώρας μας. Η πορεία των κοριτσιών της Μεσσηνίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, από το 1892 μέχρι το 1910, εξαρτήθηκε από το οικονομικό αλλά και το κοινωνικοπολιτιστικό επίπεδο, τόσο της οικογένειας όσο και της περιοχής όπου κατοικούσαν.